Bir Doğu Anadolu Köyünün
Kültürel Geçmişi Üzerinde Araştırma

ONAR DEDE MEZARLIĞI ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü ŞEYH HASAN ONER

Dr. İsmail Kaygusuz

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel
Geçmişi Üzerinde Araştırma

ONAR DEDE MEZARLIĞI

ve

Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü

ŞEYH HASAN ONER

Bir Doğu Anadolu Köyünün
Kültürel Geçmişi Üzerinde Araştırma

ONAR DEDE MEZARLIĞI ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü ŞEYH HASAN ONER

Dr. İsmail Kaygusuz

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
İstanbul
1983

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

Araştırma, İnceleme ve Belgeleme Dizisi : 1

Bu kitabın baskısının gerçekleşmesinde ATABAY İlaç Fabrikalarının sağladıkları desteğe teşekkür ederiz.

Genel Yönetmen : **NEZİH BAŞGELEN**
Kapak Düzeni : **AYDIN ERKMEN**
Kapak Resmi : **ERHAN TURGUT**
Dizgi - Baskı : **UFUK MATBAASI**
Fotograflar : **NEZİH BAŞGELEN** 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 27, 28
İSMAİL KAYGUSUZ 4, 6, 7, 14, 15, 22, 23

Bu çalışmanın her türlü yayın hakkı Arkeoloji ve Sanat Dergisi'ne aittir.

ARAŞTIRMA, İNCELEME VE BELGELEME DİZİSİ HAKKINDA

«Onar Dede Mezarlığı ve Şeyh Hasan Oner» adlı bu inceleme ile Arkeoloji ve Sanat Yayınları, bir diziye daha başlamaktadır. Bu yeni bölüm, Arkeoloji ve Sanat Dergisi'nin kapsamına giren, özgün araştırma, inceleme ve belgeleme çalışmalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Özellikle bu bölümü oluşturabilmek, Dergi'nin ilk hazırlıklarına başladığımız dönemlerde düşüncelerimizde ayrı bir yer almıştı. Daha önceleri bu bilime gönül veren biri olarak büyük bir sevgi ve istekle yurdumuzun dört bir tarafını dolaşıyorduk. Gördüklerimizi dikkatle not alıp belgelemeye çalışıyorduk. Tarihi eserlerle ilgili birçok sorunu ve yapılması gerekenleri, yerinde görüyor, öğreniyorduk.

Zamanla bu çalışmalar, ilmi konular çerçevesinde yoğunlaşan incelemelere dönüştü. 1979 yılından itibaren bu çalışmaları dergi bünyesi içinde sistematik bir yapıya kavuşturduk. Bunun yanısıra yayın ve araştırmalara paralel olarak kurduğumuz arşiv ve kütüphane de zamanla gelişmeye başladı. Derginin geçirdiği tüm sıkıntı ve zorluklara karşın bu çalışmaların aksamamasına özen gösterdik.

Genel planda baktığımızda ülkemiz son yıllarda her alanda farklı değişimlerin ve çalkantıların içindeydi. Hızlı ve plansız bir nüfus artışı, her alanda tüm dengeleri bozuyor, onarılması güç yaralar açıyordu. Ortaya çıkan olumsuz şartlardan, tarihi çevre değerleri de büyük ölçüde etkileniyordu. Ağır yaşam koşulları altında, gündelik olaylar içinde toplumun geniş kesimi tarihi çevre sorunlarını yeterince önemseyemiyordu. Bu arada tarihi çevre değerleri ise her geçen gün bir daha geri gelmemecesine teker teker yokoluyor ya da tahrip ediliyordu.

Bu olgular karşısında, kendini bu yola adamış bir kişi olarak elimizden gelen çabayı kendi çapımızda yapmaya çalıştık. Çok kısıtlı imkânlar çerçevesinde bir yandan tüm gücümüzle dergiyi yaşatmaya uğraşırken, bir yandan da adeta 'yangından mal kurtarırcasına' bir anlayışla bu belgeleme çalışmalarını sürdürdük. Maddi imkansızlıklar ve diğer sorunlar içinde zorlansak ta yılmadık.

Bu aşamalarda ülkemizin önde gelen pekçok büyük sanayi kuruluşu ve konu ile ilgili kuruluşlarla olan temaslarımızda ise pek olumlu sonuçlar alamadık. Sanayi alanındakiler konunun tam bilincinde değildi ve konu kendilerine pek çekici gelmiyordu. Konu ile ilgili kuruluşlar ise, kendi iç bürokrasileri içinde boğulma noktasına gelmişlerdi. Ellerinden birşey gelmiyordu. Tüm bu olumsuzluklara karşın Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun değerli yöneticisi Çelik Gülersoy'un yakın ilgi ve koruyucu desteğiyle çabalarımız gitgide şekillenmeye ve bir sisteme oturmaya başladı. Dergi ile birlikte bu çabalar da yaşadı ve yararlı sonuçlar ortaya konuldu.

Diğer taraftan sorunun çözümü bireysel çabalardan çok, toplu ve sistemli çalışmaları gerektiriyordu. Bu nedenle de derginin yayımının yanısıra bu konu ile ilgili bir «çevre»nin de oluşumuna önem verdik. Bu alanda ayni kaygıları paylaşan, bir şeyler yapmak isteyen ya da yapmakta olan geniş bir kitle vardı. Bunların bir kısmı maddi kaynak bulamıyor, bir kısmı ise destekleyici bir yere ihtiyaç duyuyordu. Çalışmalarını sürdüren aktif bir kesim ise çalışmasının bir an önce yayınlanmasında sorunlarla karşılaşıyordu. Basımı ya çok uzun bir süre alıyor ya da yayınlanamıyordu. Güncelliği yitince de yapılan çalışmanın önemi azalıyordu. Tüm bu olumsuz koşullar, sonuçta kişileri bu alanda çalışma konusunda isteksizliğe sürüklüyordu.

Bu gerçeklerden ve sorunlardan hareketle kendi çapımızda da olsa bazı yapıcı girişimlerimizin olabileceğini düşündük. Başlangıçta elimizdeki kısılı kaynakları zorlasa da Arkeoloji ve Sanat Dergisi olarak bir «Araştırma Fonu» oluşturabilirdik. Daha sonra bu fona ve araştırma çalışmalarına paralel bir yayın bölümü kurulabilirdi. Bu yeni dizide, hem fonun desteklediği hem de bir an önce yayınlanması gereken inceleme ve araştırmalar yayınlanabilirdi.

1981 yılı içinde bu yolda ilk çalışmalara başladık. İlk olarak ta bir ön deneme olarak Dr. İsmail Kaygusuz'un Onar köyü ile ilgili çalışmalarına destek olmayı ele aldık. Dr. Kaygusuz gerek özgeçmişi ve çalışmaları, gerekse ele aldığı konu açısından oldukça ilginç bir yapıya sahipti. Kendisi doğduğu ve yetiştiği yeri bir monografi denemesi olarak ele alıyor ve pek çok bilinmeyeni ortaya çıkarıyordu. Önce yapacağı bir gezi için kaynak sağlandı. Biz de bu çalışmalara katılarak yardımcı olduk. Ayrıca burası ile ilgili tüm fotograf ve dia çekimlerini de üstlendik. Bu nedenle 1983 içinde tekrar köye kadar gittik.

Dr. Kaygusuz çalışmasını kısa zamanda toparladı ve çeşitli bilimsel toplantılarda da sonuçlarını kısım kısım sunmaya çalıştı. Araştırmanın kapsamı ve niteliği oluşturmayı düşündüğümüz yeni dizinin amaçlarına az çok uyuyordu. Böylece çalışmasının «Araştırma İnceleme ve Belgeleme Dizisi»nin ilk eseri olarak çıkmasına karar verdik. Elinizdeki çalışma bölüm bölüm yayınlanması düşünülen Onar köyü ile ilgili incelemelerin ilk kısmıdır. Diğerleri daha sonra ele alınacaktır.

Başladığımız bu yeni dizinin yurdumuzun tarih ve arkeolojisine yararlı eserler kazandırması ve bu alanlardaki yapıcı çalışmaları destekleyici bir kaynak olarak gelişmesi en içten dileğimizdir. Bu çalışmanın basılmasında destek olan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürü Çelik Gülersoy'a ve Atabay İlaç Fabrikaları sahibi Sayın Nur Atabay'a teşekkür ederiz.

Nezih BAŞGELEN

ONAR DEDE MEZARLIĞI VE ŞEYH HASAN ÖNER

— Giriş Gibi —

Neden Onar köyü? Sorusunu yanıtlamakla başlamak içtenliğini göstermek gerekir. İnsanda zaman zaman içinden kopan, onu yönlendirmeğe zorlayan bir duygu vardır. İçsel sorumluluk diye adlandırmak istediğim bu içtepi adı geçen köyde doğup büyümüş ve yirmi iki yılımı orada geçirmiş olmamdan geliyordu. Çocukluğumda köyün çevresindeki bağlarda ve tarlalarda arkadaşlarımla oynarken topladığımız renkli, desenli eşsiz güzellikteki çanak-çömlek parçalarını yalancıktan para gibi kullamrken ve ne denli çok toplarsak o kadar kendimizi varlıklı saydığımız günlerde bu parçaların 5-6 bin yıl önce buralarda yaşayan insanların kap-kacağı olduğunu düşünmek olası değildi. Köyün güneyini baştanbaşa saran kayalıkta muntazam bir biçimde oyulmuş yirmiyi aşkın göz göz mağaraların içinde, bayram günleri halay çekip türkü çığırırken; duvarındaki renkli resimlerin karşısına, sekilere (klinelere) oturup birbirimize «Dev Masalları» anlatırken bu mağaraların 1700-1800 yıl önce aynı köyün yerinde oturan insan topluluklarının varlıklı kesiminin mezarları olduğunu bilseydik, adımımızı bile atmazdık korkudan. Çünkü bizler, acılı duyguları içeren ninnilerin yanısıra, öte dünya korkularını ve cehennemin korkunçluğunu yansıtan öykülerle büyütülmüştük... Kuzuların, oğlak ve danaların peşlerinde koştuğumuz günlerde oyuncaklarımız pırıl pırıl parlayan, içinde kendimizi gördüğümüz obsidian ve çakmak taşları; eski tunç boyalı keramikleri, desenli ağırşaklar ve prehistorik ezgi taşlarıydı.

Bütün bunların yanısıra çocukluğum ve ilk gençlik yıllarımda soyutta umut ve beklentilerimizin kaynağı dinsel yakarılarımızı Tanrıya ulaştıran, somutta ise üzerine her kurban kesildikçe midemizin bir parça et gördüğü türbenin içinde yatan Onar Dede gerçeği vardı. Onar Dede ve mezarlıkta onunla bütünleşmiş; gövde çevresi 6 m.'yi bulan kalınlığa sahip bir ağaç, Sakız Baba! bir de... Sakız Baba, Onar Dede'nin gövdesi, kolu bacağı sanki; kutsal bir kişilik verilmiş, onunla eleştirilmiş; bir fetiş bir totem (!) Sakız Baba! Türbeyle birlikte saygı duyuluyor. Fakat yüzlerce yıllık yaşamıyla da tarihsel bir

gerçeği yansıtıyordu. Dibinde mumlar yakılıyor, dal ve budaklarında muratlar-dilekler asılı renkli ipliklerle paçavralarla! Neler beklemiyorduk ki bu Onar Dede-Sakız Baba ikileminden! Havalar kurak gitti de ekinler mi bitmedi; «Onar Dede dar günümüzde sen yetiş!» deyip, Sakız Baba'nın dibine bir kurban! Sığıra davara kıran mı girdi; bir bulaşıcı hastalık mı çıktı, köyde yine bir kurban töreni; kan gölü olur Sakız Babanın dibi, parmaklar bandırılıp alınlara sürülür... Koca ağacın gövdesinden kuru yongalar koparılıp kaynatılır, suyu hayvanlara içirtilir. Dibinden alınan bir tutam toprak ak bezlere sarılıp, hasta yastıklarının altında saklanır sağlıklarına kavuşsunlar diye. Kövcek kesilen, yani her ailenin katkısı bulunan kurban etleriyle kazanlar dolusu aşlar pişerdi. Bu köy kurbanlarında pişen etli aş «beşikteki çocuğun dahi kursağına düşmeli» ilkesiyle hareket edilerek ev ev dağıtılırdı. Onar Dede'nin ruhu ancak o zaman memnun olur ve böylece ekinler göcek bağlar, hayvanlar döl verir, sayrılar iyileşirdi!

Bu toplumsal arzu ve isteklerin dışında özel, bireysel dilekler de beklenirdi Sakız Baba aracılığıyla Onar Dede'den. Gelinlik kızlar cuma akşamları kömbeler, börekler, etli cızlamalar ve katmerler sunarlar Sakız Babaya; onun dibinde kesilir, lokmalanır ve bir anda oraya üşüşen çocuklara dağıtılırdı. Bu lokma dağıtımları da bir güzeldi ki, cuma akşamlarını nasıl da iple çekerdik ağzımız-boğazımız yağlı yufkalar, etli cizlama ve kömbeler görsün diye! Onlarca çocuk arasından elimize bir parça kömbe ya da cızlama geçtimi, dünyalar bizim olurdu. Bizim dualarımız da gelinlik kızların... Dualarımız birleşir, Sakız Baba aracılığıyla Onar Dede'ye ulaşırdı. Olasıdır ki O da Tanrıya götürerek, genç kızlar muratlarını getirirdi. Getirirdi diyorum; çünkü bu genç kızların «Anam bu gece Sakız Babayı düşümde gördüm. Dibinde de bir kucak ak sakalıyla Onar Dede oturuyordu. Yüzünde nur vardı sanki, gözlerim kamaştı bakamadım. Elini gözlerime sürdü de kendisini seçebildim. Diz çöküp elini öptüm. Dua etti bana, sakalını yüzüme sürdü. Ondan sonra, kalk haydi! dedi, verdim senin muradını; sevdiğine kavuşacaksın!..» gibisinden anlatılarını çok dinlemişimdir.

Düşlere girerken Onar Dede bazan «beş kat yufkadan kömbe veya yedi kattan yapılma etli cızlama», bazan da «bir kurban bir koç» isterdi muratlarını vermesi için.

Köyün sokaklarında ya da gübreliklerde toz-toprak içinde, donpaça oyun oynarken, çocuklardan birinin koşaraktan «Haydi Onar Dede'de kurban dağılıyor ya da lokma dağılıyor!» ünleyişini duyar duymaz, oyunu bırakır koşuya katılırdık hep birden. Soluk soluğa Onar Dede Mezarlığına ulaştığımızda; eğer kurban yeni kesilmişse, sevinç içinde sıraya girip bekleşirdik payımızı almak için. Oysa elimize geçe-

cek ya bir kaburga ya da el büyüklüğünde et parçasıydı. Çok kez eve götürüp pişirtmeden, çiğ çiğ yediğimizi anımsarım. Bu kurban koşusunda, et dağıtımının sonuna rastlarsak kahrolurduk. Hele dağıtıcının «Elimde yoktur ki terazi, herkes hakkına olsun irazii!» diye bağırarak, elindeki leğene dan! dan! vurup etin bittiğini duyuruyorsa; dizlerimizin bağı çözülür, yere çöküp, ağlamaya başlardık...

Onar Dedenin, asıl adıyla Şeyh Hasan Oner'in kuruluştan beri, yani 760 yılı aşkın bir süredir bu köyün yaşamında otoriter saygınlığından hiç birşey yitirmeden etkili olmasının gizi nerede saklıdır? Acaba onun ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa yüzyıllardır söylenegelen ve olağanüstülüklerini içeren söylenceleri ve destanlarında mı? Yoksa dinselliği abartılı bir biçimde yücelterek, görünmezliğin yokoluşun korkularını yenmede, içsel doyum ya da dinginliğe döndürüp güncel yaşama sokan, bilimden nasibini alamamış kırsal kesim insanlarının özelliğinden mi geliyordu? Daha 25 yıl öncesine değin kapalı köy ekonomisini sürdürmüş, yani sınırlı gereksinimleriyle kendine yeterliliği yaşamış bu toplumun, Onar Dede'yi yüceltip -eski Türk ağaç kültü geleneğinin sürüncemesi gibi görünen- Sakız Baba ile somutlaştırarak bir ikilem oluşturduktan sonra onları, Tanrı'ya seslerini duyurmak için bir basamak gibi kullanmalarını nasıl açıklamalı? Doğa olaylarına us erdiremiyen, bilimsel düşüncelerin giremediği kırsal kesim topluluklarının, dinsel öyküler ya da olağanüstülükleri içeren masallarla yaşamlarına yön verme zorunda kaldıklarından mı kaynaklanıyordu?

Bugün ise Onar köyünde durum çok farklı. Gerçi zaman zaman kurban törenleri, lokma dağıtmalar olmuyor değil Sakız Babanın dibinde. Ama bu, ondan bir dilek, bir murat beklediklerinden değil, ancak gelenekleri terketmekten çekindiklerindendir. Daha doğrusu eski kuşağın kendilerini kınayacaklarından korktukları içindir. Ortaokulun bulunduğu, elektriğin geldiği ve 50-60 televizyonun her akşam seyredildiği köyde artık bu tür inançlara yer kalmaması doğal sayılmalıdır. Ama en önemli nedenleri ise İstanbul ile olan ilişkisinde aramak gerekecektir. Çünkü bugün 200 evli köyde ancak 350-400 kişi yaşarken, İstanbul'da bini aşkın Onarlı yaşamaktadır. 60'dan fazla toptancı tüccar, diğerleri ise pazarcı, kahveci, öğretmen, memur ve işçidir. Öğretmen, memur ve işçiler dışındaki Onarlı ailelerin bir veya birkaç katı bulunmakta İstanbul'da. Kentin çeşitli kesimlerinde oturan bu ailelerin köyle ilişkileri giderek azalmıştır. İstanbul'da bir ticaret burjuvazisi oluşturmuşlardır Onarlılar. Birbirleriyle ancak tecimsel ve çıkar ilişkileri olanlar dostluk ve yakınlıklarını sürdürmektedirler. Kan bağı akrabalıklar geri plana itilmiş, yirmi yaşın altındakiler birbirlerini çok az tanımaktadırlar. Köye özgü inanç ve gele-

neklerin tümünü bırakmış olan İstanbul Onarlıları, yalnızca düğün ve ölüm törenlerinde bir kalabalık oluşturmaktadırlar. Özellikle ticaretle ilişkisi olmayan dışlanmıştır. Ancak bu ticaret burjuvazisi diyebileceğimiz kesim, kent yaşamasının gerektirdiği kültür ve bilgiden yoksun olduğundan, ayak uyduramamanın çelişkisini olancağıyla yaşamaktadılar.

Türkiye'deki köyden kente göçün ilginç bir prototipi görünen Onar köyü insanını sadece İstanbul'da değil Almanya, Avusturya, İsviçre, İngiltere, Libya ve hatta Amerika'da görmek olasıdır. Yurt dışında yirmiden fazla aile yaşamaktadır.

Şimdilik saptayabildiğimiz verilerden anladığımıza göre Onar köyü arazisi, Eski Tunç çağından bu yana 5 bin yılı aşkın bir süredir kesintisiz yerleşmeye sahne olmuştur. İnsanlarını artık besleyemez olan 760 yıllık köyde son yirmi beş yıldaki boşalmayı, Onar Dede'nin olağanüstü gücü (!) de durduramamıştır. Yüzlerce yıllık tarihinin son çeyrek yüzyıllık dönemindeki toplumsal çelişki ve yabancılaşma öylesine baş döndürücü ki, Onarlı olarak tek ortak yanımız olan Onar Dede kurtarılmalıydı unutulmaktan. Onu öykülerinin, destanının içindeki olağanüstülük sarmalından çıkarıp, tarihsel yerine oturtmak gerekiyordu. Bunu yaparken yaklaşık sekiz yüzyıldan beri bölgenin geçirdiği sayısız savaşlar, istilâlar, kıyımlar ve başkaldırılar gibi çeşitli toplumsal sarsıntılara rağmen yokolmadan-yer değiştirmeden yaşamakta olan bir Doğu Anadolu köyünün kültürel geçmişini aydınlatma denemesi söz konusuydu. 13. yüzyılın başlarında kurulmuş Anadolu'nun ilk Türk köylerinden biri olması bakımından, ulusal tarihimiz için de bir katkıydı. İlkin «Onar Dede mezarlığı ve Şeyh Hasan Oner»i ele alıp bilim dünyasına sunmak istiyorum. Ancak prehistorik ve antik dönemlerin kalıtlarıyla içiçe yaşamış; onları yadsımamış; kaya mezarlarını sahiplenip kullanmış, duvarlarındaki resimlerinden esinlenip mezar taşlarına çizmiş; dokumasında işlemesinde yer vermiş bir köyün kültürel geçmişi kuşkusuz, topraklarında yaşayan ilk insan topluluklarıyla başlar. Köyün yeri dahil olmak üzere Perktarla, Kalaycık, Tutağaç, Gügeyik, Kemer, Koyunyatağı, Gölpınar gibi semtleri de antik yerleşim alanlarıdır. Eski Tunç'dan, Demir çağından tutunuz da, Hellenistik, Roma, Bizans çağlarının ortalarına değin kesintisiz yerleşim görmüş bu topraklarda Onar, tüm bu kültürlerin birikimi ve son yerleşimdir. Günümüze en yakın olan dönemden, Şeyh Hasan Oner'den sonra «Onar Köyü Kaya mezarları» ve «Onar Köyü arazisinde prehistorik buluntular» olarak üç bölümde incelemeyi amaçlıyorum.

1977'de başlamış olduğum bu araştırmaya ilk Osman Kut katılmıştı. Daha sonra 1982'de Arkeoloji ve Sanat Dergisi'nin araştırma

fonundan da yararlanarak köye bir araştırma gezisi yaptık. Araştırma gezisine Arkeoloji ve Sanat Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Arkeolog Nezih Başgelen, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğrencilerinden Kemal Akpınar, Cenap Güre ve Fulya Şahinoğlu katıldılar.

A — ONAR DEDE MEZARLIĞI

Malatya'nın Arapkir ilçesine bağlı Onar köyü, ilçenin 20 km. doğusunda bulunmaktadır. Malatya'ya ise yaklaşık 100 km. uzaklıktadır. Güneye bakan meyilli bir arazi üzerinde kurulmuş olan köy, yemyeşil dut bahçeleri ve kavak, söğüt ağaçlarının süslediği, bir dirsek yaparak doğuya doğru Keban Baraj gölüne kadar ulaşan derince bir vadinin başındadır (Res. 1). Köyün güneyinde ve vadiye bakan kayalıkta 20'yi aşkın kaya mezarı tarihin derinliklerinden bakan birer göz gibi durmakta ve sanki yüzyılımızı tetkik etmektedirler (Res. 2). Köyü doğudan saran bağ ve bademliklerin arasından biçimleri bozulmuş antik yapı taşlarından oluşan duvarlar yükselmekte. Topraktan fışkıran prehistorik çanak çömlek parçaları pithos kırıkları ve bağlardan geçildiğinde yerden biter gibi önünüze çıkan bir kaya sarnıcı; bir yapının metrelerce uzanan kaya temelleri (Res. 3) antik bir kule kalıntısı (Res. 4) birarada görülmekte ve şaşkınlık yaratmaktadır. Kaya mezarlarındaki freskler (Res. 5), tarlalarda bulunmuş sikkeler (Res. 6), yazıt parçaları (Res. 7) ve evlerinde kendi yaptıkları ilkel petekleriyle birlikte tahıl ambarı olarak kullandıkları yaklaşık 2 bin yıllık ve 350 kg. tahıl alan pithosları (Res. 8) görünce, Onar yerleşmesinin binlerce yıllık kültür birikiminin son halkası olduğu yargısına varmak zorunda kalıyorsunuz.

İncelememize konu olan mezarlık köyün batısındadır. Daha önce taş duvarken, son yıllarda İstanbul'da işadamı bir Onarlı tarafından betonlaştırılmıştır. İçerisinde yüzlerce yıllık meşe ve sakız ağaçları yükselen, yaklaşık 600 metrekarelik Onar Dede mezarlığı kutsal sayılmaktadır. Ağaçlar kesilmemekte ve sadece kuruyan dallar ayıklanarak, burada kesilen kurban etlerinin pişirilmesinde kullanılmaktadır.

Mezarlıkta köyün kurucusu olarak bilinen ve köye adını veren Onar Dede ve asıl adıyla Şeyh Hasan Oner'in mezarı bulunmaktadır (Res. 9). 1956 yılında bir hayırsever tarafından bu mezar da özgün biçimi bozularak betonlaştırılmıştır. Başucunda eski mezar taşları kullanılarak bir mum yakma, adak sunma yeri yaptırılmış Bu mezarın baş ve ayak kısmında ve çevresini fırdolayı saran; ayrıca mezarlık alanının değişik yerlerinde gömülü bulunan mezar taşlarından 15 değişik tip saptayabildik. Birbirlerinden çok farklı biçimde işlenmiş taşlar olduğu gibi, ortak özellikler taşıyanlar da görülmektedir. Mezarlık-

ta yazılı taş bulunmamakta ve hemen tümü aynı dönemlere rastlamaktadır. Çoğunda yıldız ve güneş gülü motifleri, 6 veya 8 köşeli mühr-ü Süleymanlar, belirli sayılarda düşey çizgiler ve noktalar, üst tarafı kale burçlarını andıran taşların iki yüzüne serpilmiş durumdadır (Res. 10). Taşların 4 tanesi çok farklı ve belki en eskileridir. Bunlardan birinin iki yüzüne karasaban, boyunduruk, üvendire gibi çiftçi; balta, kama ve baston gibi şeyh ve asker araçları işlenmiştir. Diğerinde stilize bir kadın başı, bir başkasında ise bir Türk boyu damgası bulunmaktadır.

Anlaşıldığına göre buradaki mezar taşları Onar köyünün kurucuları (Ktistai)na, Arapkir yöresinin ilk Türk kolonistlerine aittir. Köylülerin bu mezarlığı kutsayarak korumaya almaları, daha geç dönemlerde kullanılmasına engel olmuş ve böylece günümüze değin özgün olarak gelmiştir. Mezar taşlarından sonra, karşılaştırmalı olarak ele almak istediğimiz Türk boyu damgası, Onar Dede söylenceleri ve destanlarla birlikte Şeyh Hasan Oner zaviyesi vakıf belgesinin Türkçe kopyası işlenecektir.

a) MEZARLIK ALANINDA BULUNAN ÇEŞİTLİ TİPTEKİ SELÇUKLU MEZAR TAŞLARI

Ölçüleri : Y. 0,70 m., G. 0,45 m., D. 0,12 m. **Res. 11 - 12**

1 — Onar Dede mezarının başkısmında Kireçtaşı. Her iki yüzü işlenmış. Başına, mezar betonlaştırıldığında köy mezarlığından getirilmiş bulunduğu ifade edilen sarık biçimi taş konulmuş. Ön yüzde ucunda boyunduruğu ile bir karasaban ve iki üvendire kabartması bulunmakta. Karasabanın altına derince sonradan kazılmış eski rakamlarla 187 yazılı. Hicri 1187 (= Miladi 1773)nin kısaltması olan bu tarihte, mezarın onarılmış olduğu anlaşılıyor. Belki de mezarın çevresindeki özgün mezar taşları, mezarlıktan toplanarak o zaman düzenlenmiştir. Öbür yüzde ise sağdan sola doğru yapılmış bir kama, soldan sağa doğru kısa saplı bir balta ve altta yuvarlak başlı bir baston (?) kabartması bulunmakta .Bu çiftçilik araçları bu insanların göçebeliği bırakıp, yerleşik düzene geçerek toprağı işlemeye başladıklarını gösterse gerektir. Kılıç-kama asker; baston da şeyhlik simgesi olmalıdır. Mezar sahibinin mesleği ve uğraşısıyla ilgili karasaban, balta, dahra, bıçak, nacak v.s. gibi çiftçilik ve ormancılık araçları, Anadolu'da Roma ve Bizans dönemi mezar taşları üzerinde sürekli işlenmiştir (Res. 13). Bu tür mezar taşlarıyla karşılaşan ilk Türk kolonistleri, geleneği benimseyip sürdürdüklerine, bu mezar taşı özgün bir örnek olabilir. Daha sonraki yüzyıllarda Ahlât mezar taşlarında eğri hançerler (1) görmekteyiz. Türk-İslâm mezar

taşlarında kılıç çok kullanılan motiflerdendir. Hatta yakın çevrede, Karakaya baraj alanında yapılan topraküstü araştırmalar sırasında, Elazığ-Bilâluşağı köyü mezarlığında eğri kılıçtan başka şiş ve çakmaklı tabancalar işlenmiş, yirminci yüzyılın başlarına ait mezar taşları saptanmıştır (2).

2 — Y. 0,71 m., G. 0,40 m., D. 10 m. **Res. 14**

Kireçtaşı. Üst taraf oval, alt düz. Üç paralel çizgiden oluşan stilize kadın saçı ve kırık, eğri, düz çizgilerden gözler, ağız, burun belirtilerek bir yüz yapılmış. Taşın ortasında ise graffito edilmiş bir hayvan ve üstünde geometrik çizgilerden (altıgen biçiminde) oluşan yükü görülmekte. Taşın yan yüzleri kırık ve kesen çizgilerle süslenmiş. Aynı stilize saç figürü daha küçük olarak bir başka taş üstüne işlenmiş. Kırşehir'de bulunmuş ve 1313 yılında dikilmiş Celâl Hatun'a ait bir mezar taşındaki kabartma kadın yüzü ve peruğu andıran saçı ,Walter Ruben tarafından, Çin, Budist ve Uygur kültürlerinin Doğu Türkistan'da birarada kaynaşmasından oluşan karmaşık kültür olarak değerlendirilmiştir (3). Stilize insan yüzü taşın daha da eskiliğini belirleyebilir. Çiziktirilmiş (Graffiti) hayvan ve yükü olasıdır ki göçebeliğin, taşınmanın simgesidir; yerleşik yaşama geçen bu insanların eski göçerlik günlerini unutmadıklarının anısıdır. Saçın üstüne oturtulan çatal kısmı taşın tepesiyle birleştiği Y harfine benzer simge, Göktürk alfabesindeki L harfi olmalıdır. Aşağıda anlatılacağı gibi bir Türk boyu damgasının bir çeşitlemesi olduğunu sanıyoruz.

3 — Ölçüleri : Y. 0,445 m., G. 0,465 m., D. 0,95 m. **Res. 15**

Beton mezarın ayak ucuna konmuş Kireçtaşı. Üst kısmına düzgün dişler açılmış taşın her iki yüzü işlenmiş durumda. Mezara bakan yüz iki bölümdür. Üstte hemen dişlerin altında aynı seviye ve büyüklükte 8 köşeli üç yıldız görülmekte. Dişlerle ayrılmış alt kısım biraz daha yüksekçe ve ortada tepeleri birleşmiş iki üçgenden oluşan bir kabartma ve ortasında yine mührü Süleyman (3a). Mührü Süleymanın heriki yanına birer çarpı işareti yapılmış. Bunların üst boşluklarında üçer, yanlarda dörder nokta, alt boşluklarda ise Arapça «Allah» sözcükleri var.

4 — Ölçüleri : Y. 0,70 m., G. 0,375 m., D. 0,09 m. **Res. 16**

Kireçtaşı. Üstten dişli .Alt kırık. Ortasında küçük bir üçgen ve nokta bulunan ve içiçe iki eşkenar üçgenden oluşan 6 köşeli bir mührü Süleyman yapılmış. Altında yarı oval bir çıkıntı üzerine, iki sıra dikey çizgi kazınmış.

5 — Ölçüleri : Y. 0,64 m., G. 0,37 m., D. 0,75 m. **Res. 17**

Kireçtaşı. Üstte tek sıra altı diş var. Taşın ortasında bir daire çevresini dolanan 11 üçgensi kırık çizgilerden oluşturulmuş güneş gülü.. Alt yan kırık. Keban Baraj gölü alanında yapılan etnografik araştırmalar sırasında «güneş gülü» motifinin, bu yakın bölgede yaygınlığı saptanmıştır. Dokuma sanatında, tahıl ve un ambarları olan petekler üzerinde günümüze değin gelmiştir. Yusuf Durul'a göre «sağlık ve uğur» ifade etmektedir. Bayat boyu damgasının anlamına yakınlığı dolayısıyla, damganın günümüze değin ulaşmış bir biçimi gözüyle bakıyorsa da (4), aşağıda bu damga ile ilgili açıklamalarda bulunulacağından, görüşünün yerinde olmadığı anlaşılacaktır. Bu mezarlıkta değişik sayılarda kanatları olan güneş gülü motiflerinin, üçgen, kare ve dairesel süslerin; köyün güneyindeki Hellenistik ve Roma kaya mezarlarındaki fresklerdeki güneş ve diğer geometrik motoflerden esinlenmiş olduğu ileri sürülebilir.

6 — Ölçüleri : Y. 0,60 m., G. 032,037 m., D. 0,10 m.

Kireçtaşı. Alta doğru genişleyen mezar taşının üst kısmında 6 diş açılmış ve tek sıra. Hemen dişlerin altında yatay bir çizgiden yukarı doğru 4 dikey, aşağı doğru 5 düşey çizgi çıkmakta. Orta kısımda içiçe iki daireyi çevreleyen üçgensi kırık çizgilerden oluşmuş güneş gülü bulunmakta. Güneş gülünü oluşturan kırık çizgilerin iç ve dış boşluklarına birer nokta yerleştirilmiş.

7 — Ölçüler : Y. 0.41 m., G. 0,29 m., D. 0,11 m.,

Kireçtaşı. Ortasını, iki kenardan açılmış üçer diş arasına, yedi kollu (kanatlı) muntazam bir biçimde güneş gülü oyulmuş. Güneş gülünün ortasında kabartma halinde bir nokta bulunmakta.

8 — Ölçüleri : Y. 0,54 m., G. 0,35 m., D. 0,10 m. **Res. 18**

Kireçtaşı. Üstten kale burçları biçiminde, çift sıra dişler yapılmış. Taşın önyüzü derin bir çizgiyle ikiye ayrılmış; alt bölüm boş, üstte sekiz köşeli iki mührü Süleyman ve arasında alt ve üstten noktalı iki düşey çizgi yerleştirilmiş.

9 — Ölçüler : Y. 0,32 m., G. 0,39 m., D. 0,70 m. **Res. 19**

Kireçtaşı. Üst düz. Alt kısım kırık. Önyüzde birbirine geçirilmiş iki eşkenar üçgenden oluşan iki mührü Süleyman, ortasında başları noktalı üç düşey çizgi kazınmış. Mührü Süleymanların ortasında üçer nokta bulunmakta. Altı köşeli, içiçe iki üçgenden oluşan mührü Süleyman geleneği Konya'daki Osmanlı mezar taşlarında da görülmektedir (5).

10 — Ölçüler : Y. 0,60 m.,G. 0,31 m., D. 0,10-0,13 m.

Kireçtaşı. Ortada kabartma halinde, kısa kenarlarında üçgensi birer oyuk bulunan dörtgen bir dikey levha ve üzerinde altalta meme biçiminde dört yuvarlak yapılmış. Diğer taşlardan çok farklı biçimde yapılmış bu mezar taşının iki yanında dörtgenimsi düşey oyuklar ve alt kısımda altı dişli bir kontur bulunmaktadır. Arkası düz bırakılmış.

11 — Ölçüler : Y. 0,56 m., G. 0,43-0,31 m., D. 0,04-0,15 m, Res. 20

Kireçtaşı. Yukarı doğru genişleyen bu mezar taşının üst kısmındaki dişler kırık. Ön yüzde üstte sekiz köşeli iki yıldız yahut mührü Süleyman, iki köşesiyle birbirine birleştirilmiş. Her ikisinin de ortasında üçer nokta bulunmakta. Alt kısımda derin kontur çekildikten sonra iki çizgi arasında üçgenlerden (zigzag) oluşan bir şerit yapılmış. Taşın arka kısmında, giderek daralan ve dişlerden oluşan dört sıra çıkıntı merdiven basamakları görünümü vermektedir.

12 — Ölçüler : Y. 0,60 m., G. 0,32-0,37 m., D. 0,10 m.

Bir önceki mezar taşının tipinde. Üst dişler kırık. Önyüzünde iki mührü Süleyman arasında, iki düşey çizginin sınırladığı bir çarpı ve boşluklarda dört nokta bulunmakta. Alt kısımdaki üç şeritten ikisi zigzaglardan oluşmuş; öbürü ise bir orta çizgiyi kesen düşey çizzilerden... En altta bir silme şeridinden başka arka kısımda, üç dişli sıradan oluşan basamaklar bulunmaktadır.

13 — Ölçüler : Y. 0,53 m., G. 0,46 m., D. 0,10 m.

Yukarıdakilerle aynı tipte. Tek fark ön yüzde ve üstte bulunan iki mührü Süleyman arasında Arapça «Allah» sözcüğü yazılmış olmasıdır. Alt kısımda ise 4 sıra halinde benzer şeritler mevcuttur.

14 — Ölçüler : Y. 0,38 m., G. 0,20 m., D. 0,09-0,07 m. **Res. 21**

Kireçtaşından küçük bir mezar taşı. Üst dişler kırılmış. Ortada kare içinde düzgün olmayan bir haç motifi yapılmışsa da, Hristiyanlıkla ilgisi olmasa gerektir. Köyün karşı mahallesinde bulunmuş olan bir geç Bizans haçı ile karşılaştırıldığında bu durum belirgin bir biçimde ortaya çıkar (Res. 22).

b) BAYAT BOYU DAMGASI TAŞIYAN MEZAR TAŞI

15 — Ölçüler : Y. 0,70 m., G. 0,21-0,24 m., D. 0,29 m. **Res. 23**

Damga H.Y. 0.09 m.

Kireçtaşından. Taşın üst kısmında iki paralel çizgi arasına yerleştirilmiş bir Türk boyu damgası bulunmakta. Onar Dede mezarlı-

ğındaki taşlar arasında 1977 yılında bulduğumuz bu damga taşıyan stel şimdi köy muhtarlığında korunmaktadır.

Damgayı oluşturan simgeler, Göktürk alfabesinde S-Ş (I), L ( ) veya İç ( ) ve NĞ ( ) harfleridir. Son harf iki kez yinelenmiş. Yukarıda kısa tanımlamaları yapılan mezar taşları arasında bir damgayı içeren bu mezar taşına rastlanması, bu mezarlıkta hangi Türk boyuna mensup insanların yattığının en belirgin kanıtıdır. Eski Türk damgalarıyla ilgili çeşitli eserlerde bilgiler bulunmakla birlikte çok dağınık bir durumdadır. Göktürk alfabesinin bu damgalardan çıktığı ve harflere dönüşürken örneğin, Süngü'nün S, Yay'ın Y, Ok'un K sesini karşıladığı görüşünden hareketle (6), şöyle bir soru sorulabilir; acaba İslâmiyet sonrası damgaların kullanılmasında ve aynı boya ait damgalardaki değişimlerde dahi harflerin bazı anlamlara gelmesi olası mıdır? Ayrıca Yunan-Latin epigrafisinde ve giderek Bizans nomina sacra (kutsal adlar)sındaki monogramlarda olduğu gibi bazı sözcüklerin bir veya birden fazla harflerle yapılan kısaltmalara benzer bir kullanılış söz konusu mudur? Gerçi Kaşgarlı Mahmut ve Yazıcıoğlu'nda örneğin Kayı boyu damgası ( )nın anlamı «muhkem, sağlam»; Kızık boyunun damgası ( )nın «Kuvvetli, yasakda ciddi ve gayretli»; Bayat boyu damgasının ( ) «Devletlû ve nimetlû, sağlıklı-uğurlu» gibi, 22 Türk boyunun damgalarının bazı anlamları ifade ettiği biliniyor (7). Ama damgaların ilk biçimlerine verilen bu tür anlamların, aynı boya ait olanların değişik biçimlere girmesiyle birlikte başka anlamlara gelmesi olası değil mi?

Bu mezar taşının üzerine kazınmış olan damganın, Oğuzların Bozok kolunun Bayat boyuna ait olduğu görülüyor. Oğuz geleneği Günhan oğullarından gelen Bayatlara, sosyal ve siyasi yer bakımından ötekilerinden daha şerefli addolunan Bozok kolunda yer vermiştir. Töreye göre Bayat beyi, hanın sağ yanındaki ilk sırada oturur ve Oğuz ordusunun sağ koluna kumanda ederdi. Bu boylar hakkındaki tarihsel bilgiler, onların XI. yy.'daki Selçuk ailesinin fetih hareketleriyle başlamaktadır. Kitabını XI. yüzyılın ikinci yarısında yazmış olan Kaşgarlı Mahmut, listesine aldığı 22 Oğuz boyu arasında Bayat'ları zikretmekte ve onların hayvanlarıyla, eşyalarına ve mezar taşlarına vurdukları damgaların şekilleri vermektedir. Fahrüddin Mübarek Şah'ın 1206 yılında tamamladığı tarihinde Oğuz boyları arasında Bayat adına rastlanır. Ayrıca 14. yüzyılda Reşidüddin'in tarihinde «Zengin ve nimeti bol» anlamında bir damgası olduğu ve ongun (totem) olarak da Şahin zikredilmiştir (8).

Kaşgarlı Mahmut ve Yazıcıoğlu listelerinde, Hünername de, A. Rıza Yalgın'ın «Anadolu'daki Türk Damgaları» adındaki kitabında ve

son olarak Hermann Vary tarafından Erzurum-Cunni mağarasında saptanan 12 Oğuz boyuna ait 29 damga arasında bulunan Bayat boyu damgaları farklı çeşitler göstermektedir (Res. 24) ([9]). Onar Dede mezarlığındaki, bu boyla ilgili son bulunan damgaya bakıldığında üç işaretli olanların ilk ikisiyle tam bir benzerlik göstermektedir. Ancak damgamızın işareti önce L harfi iken taşçı, (iç harfi) yapmaya eyilim göstermişse de vazgeçmiş. Ayrıca 2 No.'lu mezar taşının üzerindeki Y işaretinin de, Göktürk alfabesindeki L harfinin bir çeşitlemesi olduğundan, buna dahi aynı Türk boyunun damgası olarak bakıyoruz. Görüldüğü gibi aynı boya ait olan bütün bu bilinen damgalarda bazı farklılaşmalar olmuştur. Bu farklılaşma, Cunni mağarasında görülen 12 boya ait 29 çeşit damga saptanmasından anlaşıldığı üzere, diğer Türk boyları için de söz konusudur. Olasıdır ki bu damga çeşitlemeleri boyun, Horasan, Şam, Irak, Kaçar, Akkoyunlu Bayatları v.s. gibi birçok kol ve oymaklara ayrılmasındandır.

O dönemlerde Türkmenler olarak adlandırılan, Bayat'lar dahil birçok Türk boyları, 11. yüzyıldan başlayarak Selçuklulara, Anadolu Selçuklu Sultanlarına hizmet etmişler ve onların fetihlerine yardımcı olmuşlardır. C. Cahen tarafından «yayılma krizi» diye adlandırılan 1186-1205 yılları arasında, Horasan ve çevresinden dalgalar halinde gelerek, Güneydoğu Anadolu'da, Irak ve Suriye'de bir süre yer tutmuşlar. Bu dönemde ülke Kılıç Arslan tarafından kardeşi ve oğulları arasında 11 parçaya bölünmüş olduğundan, kargaşa içinde bulunuyordu. Göçer durumundaki ve sürekli silahlı ve asker olan Türkmen aşiretleri prensler arasındaki bu mücadelelere birinden birini tutarak katılmak zorunda kaldılar. Prensler ve sultanlar, onların savaşçı arzularını harekete geçirerek, vurucu güç olarak kullanmışlardı ([10]). Sultanlar daha sonraları bu göçebe Türkmenleri uç kalelere, yeni alınan topraklara yerleştirerek, sınırlarını güvence altına almışlardır.

Bayat Türkmenlerinin de aynı yollardan, yani Horasan - İran üzerinden gelip bir süre Diyarbakır çevresinde ve Irak topraklarında kaldıkları ve hatta Prof. Dr. Faruk Sümer'in belirttiğine göre, Bağdat'ın güneyinde bir kaleyi Bayat beyinin yönettiği bilinmektedir. Yine Memlûk devri kaynaklarından edinilen bilgilerden XIV. yüzyılda dahi Suriye ve Güney Anadolu'da Bayatların yaşadıklarını, bunlardan çok önemli bir Şubenin Sivas'a değin uzanmış oldukları ve bunlara Şam Bayatları denildiğini öğrenmekteyiz ([11]).

Şu halde Onar Dede mezarlığında yatan insanların ve Şeyh Hasan Oner'in, Bayat Türkmenlerinden bir oymağı oluşturdukları ve büyük olasıyla 13. yüzyılın ilk yıllarında, yani «Yayılma Krizi»nin

sonlarında Horasan'dan gelmiş oldukları düşünülebilir. Bunu teyit eden Onar Dede destanları ve söylencelerini işledikten sonra, vakfiye belgesinde geniş yorumunu yapmaya çalışacak ve Şeyh Hasan Oner'in kim olduğuna dair görüşlerimizi sunacağız.

B — ONAR DEDE DESTANLARI VE SÖYLENCELER

Onar Dede Destanları olarak nitelemek istediğimiz 11'er heceli dizelerin oluşturduğu biri 10, diğeri 6 kıta olan iki halk şiiridir. İkincisi daha çok yakarı durumunda ve olasıyla konuk bir ozan tarafından düzülmüş. Her ikisi de Şeyh Hasan Oner'in geldiği yeri, bu topraklara yerleşmesini ve yaptıkları işleri yüceltilmiş olağanüstülükler olarak vermektedir. Bir bakıma Onar Dede ile ilgili söylencelerin şiirsel biçimde anlatımıdır. Köyde Hızır Dede, Halil Dede, Molla Ahmet Toraman ve köyde ilk kez ilkokulu açıp, yeni yazıyı köylüye öğreten eğitmen Hüseyin Yıldırım'dan derlediğimiz şiirleri birlikte sıraya koyduk. Derlediğimizde herkes şiirleri bir başka ozanın adıyla söylüyordu; Derviş Ali, Derviş Muhammet, Pir Sultan, Kul Himmet ve hatta Şah Hatayi gibi... Kanımızca şiirler anonimdir. Onarlı bir ozan tarafından düzülmüş destan, günümüze değin değişiklikler ve yeni katkılarla gelmiş olabilir. Ama belki «Bir gececik mihman (konuk) oldum Onar'a» dizesiyle başlayan yakarı şiirini, köyden olmayan bir ozan yazmıştır. Köyde saz çalıp, nefes okuma ve aşıklık geleneği «dedeler» tarafından sürdürüldüğünden, herkes aklına gelen bir halk ozanını maletmiş gibi gözüküyor. Buna rağmen büyük halk ozanı Pir Sultan'ın bir gece Onar'a konuk olması, ziyarete gelmesi de gözden ırak olmamalı. Eğer böyleyse bu, Şeyh Hasan Oner'in 3 yüzyıl sonra da çok iyi tanındığına en önemli bir kanıt olabilir.

Bu destanlar saz çalan dedeler tarafından tamamen köye özgü, otantik makamlarla söylenmektedir. Belki de unutulmamasının nedeni budur.

a) ONAR DEDE DESTANI (I)

Tevhit edip mağarada oturan
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!
Kahreyleyip Gügeyik'i batıran
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Kiraza emretti kendisi geldi;
Yalnız o ağaçtan tekkesin' kurdu.
Doksan bin evliya şadoldu güldü
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Mucizatı belli ey güzel atam;
Kırk kulaç kemendin' karaya atan,
İreisin gemisini kurtaran,
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Asasını dikip söğüt yetiren,
Tekme vurup sularını getiren,
Padişahı ayağına getiren
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Asasın' dikince söğüt yerişdi.
Asker geldi cümle mahlûk karışdı,
Padişahınan da anda görüşdü.
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Bir petekdeydi Şeyh'in arpası,
Onu çağıranın nur olur sesi.
-Onik' imamların mektep torbası-
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Bu petekden üç bin ata yem verdi;
Arpa akmayınca padişah sordu,
Arayıp Arap'ın boynunu vurdu.
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı

Arattı Arap'ın boynunu vurdu,
Arap vuruldukça «Ölmedim» derdi;
Ol Şeyh'e Arap'ı kul diye verdi.
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Padişahın ögün duman bürüdü;
Geri dönüp Şeyh'den helâllık aldı,
Dişterik, Şeyh Çayırı o andan kaldı.
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

Derviş Muhammet'im el aman aman!
Bir dolu içince biz coştuk heman,
İnsan Teccal oldu, vakitler tamam
İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı!

ONAR DEDE DESTANI (II)
Bir gececik mihman oldum Onar'a,
Aman Onar Dede sen imdat eyle!
Özümü bağladım ol nazlı Pire
Yetiş Onar Dede sen imdat eyle!

Adın Şeyh Hasan'dır, hem derik Oner;
Elbet er olanda bulunur hüner,
Adını işiden secdeye iner
Yetiş Onar Dede sen imdat eyle!

Kimimiz dardadır, kimimiz yolda.
Kimi zulümatta kandadır kanda...
Tut elimiz' koyma bizi dar günde,
Yetiş Onar Dede sen imdat eyle!

Dört duvar üstüne binasın' kuran,
Mahrum kalmaz eşiğine yüz süren,
Horasan elinden azmedip gelen
Aman Onar Dede sen imdat eyle!

Kalkıp Horasan'dan sökün edensin;
Urum diyarını mekân tutansın,
Çağıranın imdadına yetensin
Yetiş Onar Dede sen imdat eyle!

Pir Sultan'ım düşmüş dürür cüdaya,
Halim' arzedeyim Bar-i Hüda'ya.
Bu can kurban olsun Onar Dede'ye
Yetiş Onar Dede sen imdat eyle!..

b) ONAR DEDEYE İLİŞKİN SÖYLENCELER

Derler ki Onar Dede, Urum erenlerindendir. Horasan'dan gelmiştir. Piri ona izin vermiş düşmüş yola; gele gele gelmiş bu topraklara. Elinde bir söğüt sopası, ucunda azığı aylarca yol tepmiş. Oturmuş bir küçük pınarın başına, sopasını dikmiş bir yana. Açmış çıkınını, çıkarmış azığını bir de tasını. Doldurmuş suyu; «Süt ol!» demiş, su süt olmuş. «Yoğurt ol! Yemek ol!» demiş; yoğurt olmuş, yemek olmuş; yemiş karnını doyurmuş. Sonra namaza durmuş. Namaz bittiğinde bir geri dönmüş ki, ne görsün, sopası yeşermiş; filizlenip dalbudak salmış. Artık onca yorgunluğunun sona erdiğine şükürler edip, burada, yani sopasının yeşerdiği yerde yerleşmeye karar vermiş. Ama bir ara toprağı koklamış; «Eyvah ki eyvah demiş; burasının insanları da hayın-hasit olacak, onları koru Tanrım!»

Bu Horasan ermişi, Urum dervişi uzun süre tek başına bir mağarada **(Şimdi buraya Kopulun mağarası deniliyor, içinde mum yakılıyor ve lokma dağıtılıyor Cuma akşamları)** tevhit çekip zikir etmiş. Yakında Gügeyik adında bir kâfir köyünün insanların onu sık sık rahatsız etmiş, taşlamış; zikrini-virdini bozmuşlar sık sık. Ellerini açmış bir beddua etmiş bir beddua etmiş; Gügeyik'de taş taş üstünde kalmamış. Altı üstüne gelmiş köyün, Onar Dede'nin hışmına uğramış da.. **(Köyde birbirine beddua edenler en çok «Onar Dede'nin hışmına uğrayasın!»** derler.)

Gel zaman git zaman bir er iken On er olmuşlar, sırtı sırta vermişler. Bir oğlu varmış adı Şeyh Bahşiş; ermiş mi ermiş. Yiğit mi yiğit. Erlikten evliyalıktan yana babasıyla yarışa hazır. Ama önce ev bark gerek, bir de ana gerek; mağaradan çadırlardan çıkmak gerek... Koca derviş almış başını yitmiş bir süre. Rutik beyi Pir Baba'yı ziyarete gitmiş **(Onar'ın kuzeydoğusuna düşen bu küçük köyün Gölpınar semtinde bir koca meşenin dibinde Pir Babanın türbesi bulunduğu söylenir. Buraya yakın bir bağ damının duvarlarında kullanılmış 6. yüzyıla tarihlenebilen iki Bizans yazıt parçası bulduk).** Pir Baba'nın kızını isteyip, düğün dernek evlenmiş. Artık evler yapıp, bir köy kurma zamanı gelmiş. Gelmiş de, Şeyh öyle bir ev yapmalıymış

RESİMLER

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim : 5

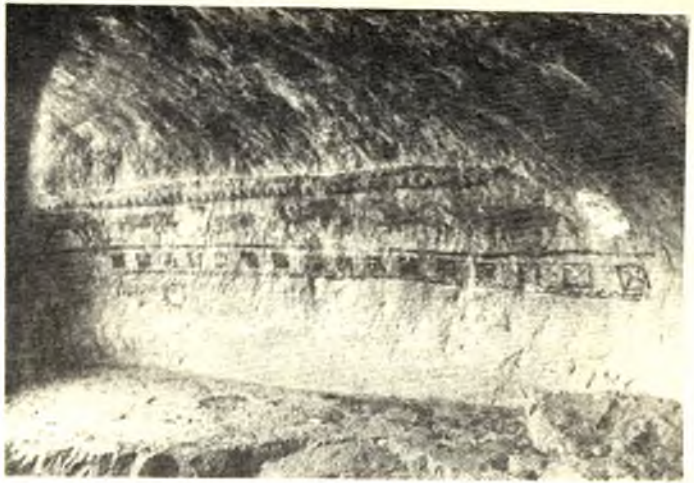

Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim: 9

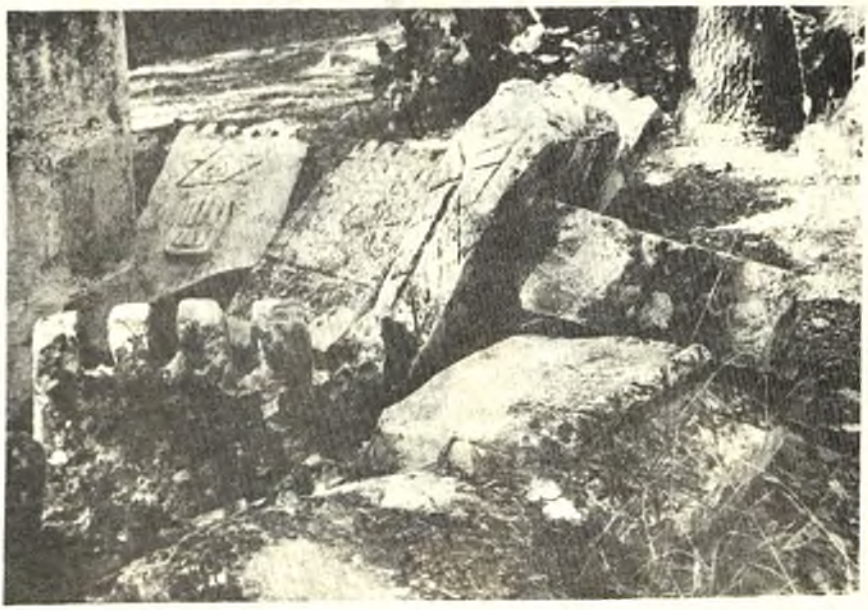

Resim: 10

Resim: 11

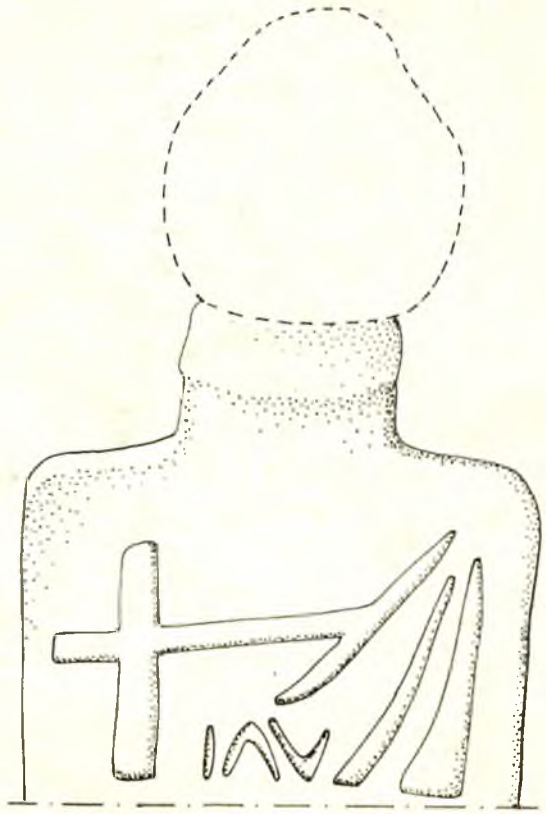

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

Resim: 18

Resim: 19

Resim: 20

Resim: 21

Resim: 22

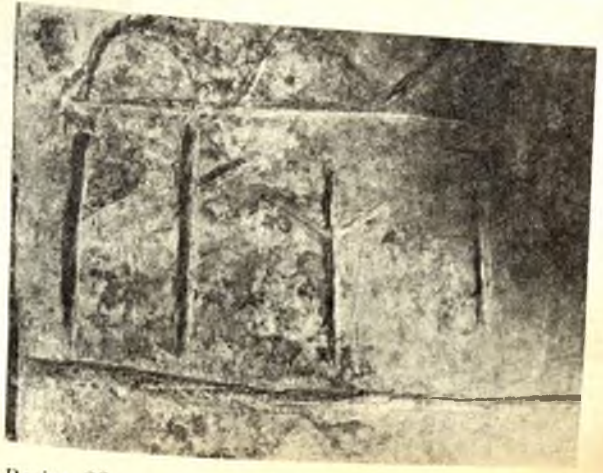

Resim: 23

BAYAT BOYU DAMGASINDAN
ÇEŞİTLEMELER

Divan.ü Lugat-it-Türk

Reşıd ud.Dın, Ğâmi
âl Tavârih

Yazıcıoğlu, Tarih.i ali
Selçuk

Hünername

A.Rıza Yalgın,
Anadolu'da Turk Damgaları

Erzurum cunni
Mağarası

Arapkır Onar Dede
Mezarlığı

Resim: 24

Resim: 25

Resim: 26

Resim: 27

Resim: 28

Resim: 29

ki orada hem otursun, hem zikretsin; yanındakileri eğitip yetiştirsin içinde; herkese aş versin hanesinde, iş versin; kazanlar ortak kaynasın, bir sofrada yeyip içsinler, ayrı baş çekmesinler; aynı çiviye vursunlar ki derinlere akıp gitsin, bir iyice kökleşsin.. Böyle bir evin bir özelliği olsun istemiş Şeyh Hasan Oner. Damındaki salmalar, hezenler, mertekler, arıstaklar; damı tutan direkler, destekler ve payandalar aynı ağaçtan olsun, tek bir kökten çıkmış olsun istemiş. İsteyince durur mu Onar Dede; sopası elinde, duaları dilinde yilim yilim yitmiş ortalıktan.. Arapkir'in Şıhlar mahallesinde Gülbacı derler biri yaşarmış. Babasız iki çocuğunu, evinin önündeki ulu bir kiraz ağacının meyvasıyla besleyip büyütürmüş. Evinin geçimi bu ağacın üzerineymiş. Onun için ulu kiraza Gülbacı gözünün içi gibi bakar, suyunu gübresini zamanında verir, sonra da bahar sonunda kirazı sepet sepet satar gül gibi geçinirmiş. Bizim derviş gelip bu kirazın dibinde durmuş; hesap kitap edip, «bundan bir ev kurulur» diye içinden geçirmiş. Varmış Gülbacının kapısına dayanmış; «Gülbacı, bu kirazı bana ver, bir tekke kurmak istiyorum bununla. Ne istersen veririm sana!..» Gülbacı, karşısındakinin pek tekin biri olmadığını anlamış. Ağlamaklı olmuş, «Derviş baba bu kiraz ağacı benim, çocuklarımın rızkıdır, nasıl veririm onu sana? Var bir başka yerde ara ağacını!» Derviş inatçı, isteğinden vazgeçmeyen biri. «Madem öyle Gülbacı; ulu kiraz seni dilerse sende kalsın, beni dilerse peşimden gelsin!» demiş Derviş Baba. Gücüne kudretine akıl us mu erer erenlerin, gözden yitivermiş. Gülbacı da evine girmiş. Kirazın son zamanlarıymış, sabahleyin Gülbacı sepetini alıp evden çıkmış ki kiraz devşirip çarşıya çıksın. Ama kiraz nerede? Ulu ağaç nerede? Köküyle göceğiyle ortalıktan yitmiş, yerinde bir göl var sadece. **(Bugün adı geçen yerde bulunan bu göl şimdi kutsal sayılmakta ve suyundan içenlerin her türlü hastalıktan kurtulacağına inanılmaktadır)**. Gülbacı ağlamış, sızlamış, döğünmüş boşuna!. Birden kayıptan bir ses gelmiş : «Ağlama Gülbacı; kiraz beni istedi bana geldi. Ama üzülme, çocuklarının rızkı kapının ardında!» Bu ses Şeyh'in sesi imiş. Gülbacı uzun süre, yani bu gizi saklayabildiği sürece her sabah kapının ardında «bir aşlık bulgur ile bir kaşık yağ» bulmuş. Erenlerin gücüne güç mü yeter? Emreylediği ağaç peşine takılıp gelmiş. Bağlarbaşı semtinde, sürüklenerek gelen ağacın izleri hâlâ dururmuş. Ve yine derler ki tekke yapan ustalar, işçiler ağaçtan taze taze kiraz yemişler. İşte Büyük Ocak Tekkesi adıyla anılan bu ilk ev, bu ağacın gövdesinden çıkan direkler ve dallarından çıkan salmalar, mertekler ve hezenlerle yaptırılmış.

Onar Dede, tekkesini yaptırmış, köyü kurup Oner adını vermiş. Derken birgün kayınbabası Pir Baba, onu ziyarete gelmiş. Evini, tek-

kesini düzenini ve edep erkânını beğenmiş ama, «suyun az demiş, suyun; onu çoğaltmak gerek!» demiş ve vaktiyle söğüt sopasının yeşerdiği yerin yukarısındaki kuru toprağı tekmelemeğe başlamış. Esrimiş, coşmuş ve coştukça tekme vurmuş. Derken toprak iki şakka olup, parmak kalınlığı su çıkmış. **(Bugün Cennet pınarı adıyla anılır Pir Baba'nın damadına armağan ettiği(!) bu çeşme)**. Ancak Şeyh Hasan Oner, kayınbabasının bu keramet gösterisine çok çok içerlemiş. Düşünceli düşünceli ilerlerken birden «Ya haak!» diye bir çığırış çığırmış ki, yer gök sarsılmış ve bir tekme vurmuş az ilerdeki kayaya; koca kaya yarılmış kol, bacak değil, gövde kalınlığında bir su akmaya başlamış gürül gürül. **(Kayadan çıkan, İçeri ve Dışarı Pınar adlarıyla yaşayan köyün bu iki çeşmesi Onar Dede'nin tekmesinin eseridir! Öyle bilinir)**. Dersini alan Pir Baba, ardına bile bakmadan çekip gitmiş, bir daha da sözüne söz etmemiş Onar Dede'nin. Ancak bu olayları oğlu Şeyh Bahşiş meğer seyrediyormuş. Acımış Pir Baba'nın halına bu isyankâr oğlan: «Baba! diye bağırmış, Şeyh Baba! Yaşlı Pir Baba'ya değil, bana gücünü göster! Var mısın benimle yarışa?» «Git delioğlan git! demiş, babası da. Onun da sırası gelecek bilesin...»

Onar Dede'nin henüz mağarada oturduğu, yani zikir çekip çile doldurduğu sıralardaymış; padişahın biri çekmiş askerini sefere gidiyormuş. Dişterik düzünde konaklamak zorunda kalmış. **(Onar'da anlatılan bu söylencede padişah, Sultan Murat'dır. Oysa Şeyh Bahşiş'in türbesinin bulunduğu Elazığ'ın Ataf köyünde ise Alâaddin Padişah geçmektedir söylencede. Olasıdır ki, yaklaşık 450 yıl sonra Sultan IV. Murat, Bağdat seferine giderken, Onar köyü arazisinden geçmiştir. Çünkü Bağdat Yolu adıyla anılan bir yolun kalıntıları köyün arazisinde batıdan doğuya doğru uzanmaktadır hâlâ. Sanıyoruz ki bu olay yüzünden söylenceye Sultan Murat girmiştir)**. Asker yorgun, atlar aç, kimsenin yürümeye mecali yokmuş. Padişah çevreye gözcü salmış, bir köy veya kent var mı diye. İki asker Derviş'i mağarasında zikrederken bulmuşlar; «Söyleyin padişaha, başım gözüm üstünde yeri var, demiş, çeksin askerini gelsin, konuğum olsun...» Tüm gözcüler padişahın huzuruna çıkarak, köy-kent göremediklerini; bu iki asker ise fakir bir derviş babanın ise mağarasında oturarak, kendisini davet eylediğini söylemişler.

Padişah çaresiz, bunda bir iş var diye düşünerek, daveti kabul etmiş. Askerini çektiği gibi Şeyh'in mekân tuttuğu yere ulaşıp, Şeyh'in daha sonra tekkesini yaptırdığı alanda otağını kurdurtmuş. Şeyh'i çağırttığında onu, elinde bir taş aşı ve bir torba **(Ataf versiyonunda petek)** arpasıyla yırtık urbaları içinde görür görmez güdelemiş: «Bre Şeyh Efendi, sen benimle alay mı edersin? 3 bin atlı

3 bin yaya askerim var, onları nasıl doyuracaksın?» Derviş Baba, oldukça sakin bir biçimde yanıtlamış bu öfkeli çıkışı:

«Yalnızım, henüz obam gelmedi padişahım. Hem erlerinizi, hem de atlarınızı doyurmaya gücüm yeter! Aşımı askerlerinizle, arpamı atlarınızla paylaşmaya hazırım. Bu Hak lokmasıdır; herkes hakkına düşeni alacak, eşit paylaşılacak. Helâl lokmaya haram katılmayacak; her er bu tastan bir tabak aş, bu gıcık (deri torba)tan bir torba arpa dolduracak.» Padişah askerlerine durumu açıklayıp «Haram tutanı asarım, bilesiniz!» diye son sözünü söyleyerek, herkesin sırayla aş ve yemini almasını istemiş. Gıcıktan akan arpa bir süre sonra birdenbire durunca, padişah endişelenip, nedenini sormuş, Şeyh, askerlerden birinin hakkından fazlasını aldığını, haram lokma yediğini söylemiş. Padişah soruştura soruştura bir Arap erin çifte torba arpa aldığım saptamış. Darağacı kurulmasını ve Arap askeri derhal asacağını duyurmuş. Ancak Derviş Baba, onu asmamasını, bağışlamasını; asarsa ölmeyeceğini söylemiş. Padişah, buyruğunu geri almamış, asker ipe çekilmiş. Ertesi gün bakmışlar ki Arap asker «Nimirem: Ölmedim!» diye bağırmaktaymış. Bunu öğrenen padişah, Şeyh'den özür dileyerek, Arap'ı hizmet etsin diye kendisine vermiş. **(Elazığ'ın Keban ilçesine bağlı Nimri köyünün bu askerin soyundan geldiği söylenir ve iki köy arasında geleneksel ilişki hâlâ sürmektedir. Onlar da Onar Dede'ye bağlıdırlar).** Binlerce atlı ve yaya askeriyle konaklayıp, dinlenerek, beslenen padişah, seferine gitmek için yola çıkmış. Çıkmış ama Şeyh'e bir «Sağlıcakla kal!» bile demeniş. Buna gücenin Şeyh Hasan Oner «Padişah ilk konakladığı düze gelince, önünü duman bürüsün!» diye dilek dilemiş. Yolunu koyu dumandan şaşıran padişah, yaptığı hatayı anlayarak, geri gelip Şeyh'i birlikte alıp yolunu bulmuş. Padişah önce özür dileyip, teşekkür ettikten sonra, kendisinden bir dileği olup olmadığını sormuş. O da, «Obama, evlatlarıma, evlatlarımın evlatlarının evlatlarına yetecek toprak istiyorum.» demiş. Padişah kollarını kaldırıp tepeleri göstererek; «Bütün buralar senin olsun; evlatlarının evlatlarının evlatlarına kalsın! Buraya Dış Derik, burası da Şeyh Çayırı olsun **(Dış Derik, zamanla bu topraklara Dişterik adı olmuş ve yaşamakta Şeyh Çayırı adıyla birlikte. Ancak bu arazi adları daha sonra işleyeceğimiz vakıf kopyasında geçmemektedir. Öyleyse gerçekten Sultan Murat 450 yıl önceki vakıf arazisinin dışında buraları da köylüye vermiş olabilir, geçerken kendisine başvurduklarında. Ancak Dişterik arazisini vaktiyle Sultan Murat bağışlamış olsa bile, yüzyıl geçmeden köylünün elinden çıktığı anlaşılıyor. Çünkü, Başbakanlık arşivinde saptadığımız BA, İrade, Meclis-i Vâlâ 19690 no'da kayıtlı, «Arapkir kazasının Hass-ı Hümâyûn dahilinde mahlûl olan bin iki yüz kil-**

tohum istiab ider Dişterik arızî-i emîriyenin... o civarda arâziye ihtiyaçları olduğu beyan kılınan ve bedelini teslim etmekte bulunan Onar kariyesi ahâlisine...» satışının 1861 yılında yapıldığı, bu ifadesinden anlaşılan bir satış belgesi vardır) demiş...

Gün gelmiş Şeyh Hasan Oner, oğlu Şeyh Bahşiş'i sınamaya; onun artık kendine yeter duruma geldiği ve yetişmiş olduğunu tam kanıtlamak için bazı denemelere girişmiş. Şeyh Bahşiş, birgün öküzleri önünde çifte giderken, birden karşısına kocaman bir yılan çıkıvermiş. Şeyh Bahşiş, bir bakışta yılanı tanımış ve şu dörtlüğü söylemiş :

«Benim babam olmayasın;
Bana sınak salmayasın,
Ben bir taşa eğilince,
Sen çağıla dolmayasın...»

Şeyh Bahşiş, taşa maşa eğilmeden, Şeyh Hasan Baba, silkinip yılan donundan çıkmış. «Birinci sınamayı kazandın del'oğlan! Haydi uğurlar ola!» demiş ve kaybolmuş..

Yine bir gün, baba-oğul tekkenin önünde oturuyorlarmış. Onar Dede : «Bak Bahşiş, Nişangâhdan aşağı bir inek geliyor, görüyor musun? **(Nişangâh, köyün 5-6 yüz metre güneyinde, Gügeyik'le köy arasında bir tepedir).** «Görüyorum Şeyh babam, yakında doğuracak hamile bir inek geliyor.» «İneğin karnındaki dananın alnında ak var, alnı başşık!» Hayır benim can babam, dananın alnında ak yoktur. Senin o gördüğün dananın kuyruğunun ucundaki ak; dolanıp alnına gelmiş...» Bu konuşmadan bir süre sonra inek doğurur ve Şeyh Bahşiş'in söyledikleri çıkar. Böylece ikinci sınamayı da kazanmıştır.

Şeyh Bahşiş delidolu bir yiğit, ermiş mi ermiş! Kafası estikçe gözden kaybolup, dolaşır gelirmiş. Bir gün çayın ötesinde bir köye gitmiş. Yılan donunda köyün içinde gezinmeye başlamış. Ama bu yılan öyle büyükmüş ki, tüm köylü elinde sopaları, taşlar ve çapalarıyla düşmüşler peşine. Yılan kaçmış, köylüler koşmuş. Bir ara fırsat bulup kafasını kaldırmış : «Bu köyün insanları amma da acûze imiş!» demiş ve bir taş yığıntısına doluvermiş. Oradan öyle bir su çıkmış ki, bol mu bol! Buz mu buz! Köyün adı Ecûze olmuş. **(Bu köyde şimdi, o pınarın başında Yılancık Ocağı vardır. Yılancık olanlar burayı ziyarete giderler).**

Onar Dede oğlunun böyle sık sık ortalıktan yitmesinden, onun bir yurt arama, bir yere yerleşme, ayrı oturma özlemi duyduğu yargısına varıp, üçüncü sınamaya çağırmış. Bu bir ok atma yarışmasıymış baba ile oğul arasında. İlk oku baba atmış Nişangâh'tan, köyün kuzeyindeki şimdi Araplar ziyaretinin bulunduğu yere düşmüş. Şeyh Bahşiş, babasından yaklaşık 70-80 metre ilerideki Dikmetaş'a **(Nişan-**

gâh ile Dikmetaş arası kuşuçumu 1,5 km.'ye yakın uzaklıktadır. Okların atıldığı ve ulaştığı yerler «Düşek» adıyla anılır ve ziyarettir, mum yakılır, lokma dağıtılır. Baba - oğul arasındaki bu ok atımı yarışmasının efsaneleşmesi, onların çok iyi savaşçılar olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekici. Onar Dede ve Şeyh Bahşiş'in okları üzerine, «Onar Dedenin okuna geleyim ki... Şeyh Bahşiş'in okuna gelesin emi!» biçiminde and içme ve belâ okuma kavramları oluşmuştur.) ulaşır. Bunun üzerine «Tamam oğlum, demiş Şeyh Hasan, sen artık kendine yeter duruma geldin. Beni de geçtin güçten yana. İki baş bir kazanda kaynamaz; var kendine bir yurt ara!» Şeyh Bahşiş kendine bir tekke yaptırmış ama buralarda artık bu olaydan sonra duramayacağını anlamış. Kendine yeni bir yurt edinip, yeni talipler sağlama yolunu seçmiş. Köyü terkedip gitmiş bu olaydan sonra. (Ancak daha sonraları babasının kendisini bağışladığı ve aralarının düzeldiği kurduğu köyün adından anlaşılmaktadır. Bu, Karakaya Baraj alanında bulunan Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Ataf (Ata Af!) köyüdür. Aynı söylenceler orada da bazı ufak değişikliklerle anlatılmaktadır. Ayrıca Şeyh Bahşiş'e ait bir Şeyh'lik beratı bulunduğunu öğrendikse de henüz ele geçirip, inceleme olanağı bulamadık...)

C — ZAVİYE VAKFİYESİ VE ŞEYH HASAN ONER

a - ŞEYH HASAN ONER ZAVİYESİ VAKFIYESİNİN TÜRKÇE KOPYASI :

Köyde birçok ellerden geçerek eğitmen Hüseyin Yıldırım'a ulaşan ve onun tarafından korunmuş olan bu vakıf kopyası (Res. 25), uzmanlara göre 17. yüzyılın başlarına aittir ([12]). Arapça aslından Türkçeye çevrilerek, güzel bir yazıyla yazılmış ve gramer yanlışları çok azdır. Vakfıyenin aslının olmayışı büyük bir şanssızlıktır ([13]). Baş ve orta kısımlarda birkaç satırın bozuk olmasına rağmen, metin tümüyle okunabilmektedir. Sonunda Arapça olarak, aynı elden çıkma yazı ile 1 Rebiülahır 621 (22 Nisan 1224, Pazartesi) tarihi bulunmaktadır. Belgenin eni 25 cm., boyu 37,3 cm.'dir. Kâğıdın İtalyan fligranlı olduğu görülmektedir. Arkasına daha ince kâğıtlar yapıştırılarak belge onarılmaya çalışılmış. Türkçesi rahatça anlaşılabilmektedir.

Vakfiye kopyasının Türkçe çeviri yazısı :

Hamd olsun ol zât-[ı ecill-i] a'lâ ki, ziyâd[e]
Şerî'atın nûru sebebi ile ve şer'-i şerîfin ahkâmının nûru sebebi ile ve hadîs... beyân edicidir. Âyât-ı 'izâm-ı ile, öyle âyât-ı i'zâm ki, mahlûk nezîr getürmeden ve hıyânet edenlerin hıyânetinden uludur ve Peygamberimizin hâdîsi ile beyân edicidir. 'Aleyh'is-salâtu ve's-selâm ve her sabâhda ve ahşâmda dîn-i İslâmı ızhâr

edicidir. Peygamberimiz aleyhi's-salâtu ve's-selâmı irsâl sebebi ile mâlûm ola ki, tâhkik bu dünyâ aldanmışların mekânıdır. 'Ârif-i Rabbânî ve kâmillerin mekânı değildir. Zîrâ dünyânın nimetleri gölge gibi tîz geçer ve dünya [da] ben dururum diyenler [.....] gün değildir [.....] yolcudur gider. Bu dünya ve ahiretin [.....] ider. Âhirette rahat olması.. güzel şeydir. Zira her zamân vakf eden kimseye fâideler hâsıl olur. Şol kelâm-ı şerîf delâleti ile ki, Peygamberimiz aleyh's-sa'lâtu ve's-selâm buyurdu : «Âdem oğlanı öldükte ibâdeti kesilir, illâ üç şeyden kesilmez; biri ol kimsedir ki ilim öğretmiş, anın ilmi ile intifâ' olunur. Ve biri ol kimsedir ki, sâlih evlâdı kalmış, du'â eder. Ve biri ol kimsedir ki, vakıflar ve hayırlar edüp, kendüden sonra sevâplar gelür.»

İmdi rıza'ullaâhi Te'âlâ vakf eyledim. Muazzez ü mükerrem olan Şeyh Hasan'a «Oner» dimek ile ma'rûfdur. Mîr-i a'zam beledîsi ki, insanın yediği fânîdir ve geydüğü parelenür ve eskir. Ammâ tasadduk eylediği bâkidir. İmdi Mîr-i a'zam vakf eyledi ve tecvîz eyledi, Şeyh Hasan içün kavlen ve fi'len tasarrufu içün izn-i şer'le ve hüsn-i ihtiyâr-ile cebr ile güc ile değil. Beyân olunan mülklerin cümlesini Şeyh Hasan Oner içün hak kıldı ve mülk kıldı ve elinde kıldı ve tasarrufu altında kıldı ve bu vakfın cemî'-i yerleri ONER dedikleri köyde vâkidir ve bu hudûdun kıble cânibi «Uzun tisrek» dedikleri mahaldir ve şark cânibi «Kuyucak» dedikleri mahaldir ve şimal cânibi «Tut ağacı» dedikleri mahaldir. «Nahûm» dedikleri mahalle varıncadır ki, «Gügeyik'in kökî» yanında cemî'-i hudûdu ve levâhiki ile zikr olunan hudutların cümleten vakf eylemişimdir.

Sebeblerin cümlesi Hak Suphânehu ve Te'âlaya 'ibâdet ve rızâ'-i şerîfine nâil olmak içündür. Ve Hak Sübhânahu ve Te'âlânın 'azâb-ı elîminden halâs içün bir vakf ile vakf eyledim ki, ol vakf şer'idir ve sahihdir ve hakkına ri'âyet olunmuşdur. Kimseye satılmaz ve hibe olunmaz. Ve meşhûr zaviye ev [kafına vakf] olunmuştur. «On-er Zaviyesi» dimekle meşhurdur. Ve bu tevliyeti ve görüp gözetmesini ve emr-i vakfı tahsil etmesini kıldım. Şeyh Hasan Oner içün ve evlât ve evlâd-ı evlâdı içün kıldım ve bu vakf-ı mezbûrun şartı tağyîr olunmaz ve aslı tebdil olunmaz ve hâkim sıhhati ile hükm eyledi ve herkim ki, tebdîle sa'y iderse beylerden ve kadılardan ve Vüzerâdan Hak Te'âlânın lâ'neti anın üzerine olsun ve melâikenin ve cümle halkın la'neti anın üzerine olsun.

Tahriren fî ğurre-i şehr-i Rebiülâhir. Senete ihdâ ve işrîne ve sittî-mietin. **(1 Rebiülahır 621 : 22 Nisan 1224, Pazartesi)**

Bu Selçuklu dönemi vakfiyesinde, diğer örneklerde olduğu gibi ([14]) baş kısımlarda dualar, tanrı ve peygambere salâd ve selâmdan sonra; vakfın hayırlılığı ve yararları üzerine sözler söylenmekte. Daha sonra Hz. Muhammed'in bir sözü ile vakfın önemi ve sevabı açıklanmakta ve vakfı yapan kimsenin ağzından, kime, hangi zaviyeye ve hangi koşullarda vakıf yapıldığı belirtilmektedir. Arkasından vakfedilen arazinin sınırları gösterilmekte ve vakfın İslâm hukukuna uygunluğu ve tüm araziden sadece zaviyenin ve onun mütevellisinin yararlanacağı, öldükten sonra da evlatlarının evlatlarının ve evlatlarının... yararlanacağı; satılamayacağı; kimseye bağışlanamayacağı; hatta yeni bir yönetimde bile değiştirilemiyeceği; sonsuza dek bu kullanım hakkının süreceği; koşullara uymayanlara ve değiştirmek isteyen yöneticilere islâm hukuku ilkeleri içerisinde beddua edilmiştir. Olasıdır ki, 17. yy. da köylüye lâzım olduğu için Türkçeleştirilmiş olan bu vakıf belgesini, biz sadece içindeki amacımıza uygun bilgileri çıkartarak değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Bu bilgilerin ışığı altında destan ve söylencelerde geçen olayları irdeleyerek ve gösterilen yüzyıl içerisindeki olaylarla karşılaştırıp, vakıf yapılan kişinin ve yapanın kim olduğunu saptamaya çalışacağız. Böylece yukarıdan beri işlemiş olduğumuz mezar taşları, destan ve söylencelerin verilerini de birleştirip, Şeyh Hasan Oner'in kişiliği, yaptıkları, nereden ve ne zaman geldiği, Anadolu'nun ulusal tarihi içerisindeki konumu belirtilecektir.

Vakıf «Muazzez ve mükerrem olan ve «On Er» adıyla tanınan Şeyh Hasan için kavlen ve fiilen tasarrufu için; zorla veya güç ile değil isteyerek ve şeriatın izniyle yapılmıştır. (S. 12 - 16)».

«Miri azam vakıf eyledi ve izin verdi; beyan olunan mülklerin cümlesini Şeyh Hasan Oner için hak kıldı ve mülk kıldı ve elinde kıldı, tasarrufu altında kıldı (S. 15 - 17)» ve «Oner zaviyesi demekle meşhur zaviye evkafına» geçirilerek Şeyh Hasan'ın «bu tevliyeti görüp gözetmesini ve emr-i vakfı tahsil etmesini kıldım (S. 23 - 24)» gibi cümleler arazinin Oner zaviyesine Şeyh Hasan'ın kullanımı altında verildiğini vurguluyor.

Vakıf şeriata uygundur, sahihdir ve (vakıf) hakkına uyulmuştur (S. 21 - 22). Şartları kaldırılamaz ve aslı değiştirilemez. Ayrıca hakim sıhhati ile hüküm verilmiştir (S. 24 - 25).

Bu tümceler gösteriyor ki, vakıf kurumunun gerektirdiği herşey yerine getirilmiş. F. Köprülü; «Şeyh Necmettin Râzi, Mirsadül İbad'da, Vakıf sorunlarını anlatırken, Hicri 620'de (1223) Üstad-üt Dar (Vakıflar Bakanlığı)'ın tüm vakıflara baktığı; bunların mütevellîler tara-

fından vakıf koşullarına göre kullanılıp kullanılmadığını kontrol eden, tasdik ve denetimini yapan bir kadılık teşkilatının bulunduğunu yazar» demektedir (15). Selçuklu döneminde cami, medrese ve tekke vakıflarında, çoğuna vergi bağışıklığı ve ayrıcalığı verilmiştir. Bu belgeler toprakların egemenliği başka sülâleye geçtiğinde yenilenmekte; vakfiyeler yeniden tescil ve tasdik edilmekte ve çok kez olduğu gibi kabul görmektedir (16).

Bizim belgemizin sonundaki «her kim değiştirmeye çalışırsa; beylerden, kadılardan hatta vezirlerden bile olsa» onlara beddua edilmekte; «tanrının, meleklerin ve cümle halkın lâneti üzerine olsun (S. 26)» denilmekte olduğundan; vakfın aslının onaylanması sırasında herhangi bir değişiklik olması gerektir. Hatta bu son cümleler, belgeyi türkleştiren kimseyi dahi etkileyip, korkutmuş olacağından, tüm çeviri gücünü kullanarak yanlış yapmamaya çalışmış olmalıdır. Bu nedenle de kanımızca tarihinden kuşku duyulmamalıdır.

Vakıf kurumunun Selçuklu döneminde bir «Mülkiyet sistemi» olduğunu biliyoruz (17). «Şeyh Hasan Oner için mülk kıldı» tümcesi bu görüşü de onaylamakta. Vakıfa ayrıca toplum yapısının bir sonucu olarak, adîl olmayan bir servet dağılımının rahatsızlığını yumuşatan bir sistem gözü ile de bakılabilir. Böylece bir dinsel görev yerine getirilirken -bizim belgemizde de bir hadis-i şerifin hükmü söz konusudur (S. 10 - 12)- ekonomik soruna da kısmen çare bulunmuş oluyordu (18). 12-13 yy.'da Tasavvuf Tarikatlarının muntazam birer sosyal örgütler halini almasına koşut olarak tekke ve zaviyelerin çoğaldığı görüldü. Selçuklu sultanları, prensleri, devlet adamları büyük vakıflar yapmada birbirleriyle yarışmaya başlamışlardı (19).

Bu dinsel tarikatlar renkli ve kültür bakımından önemli örgütlerdi. Selçuklu ve Osmanlı boylarında Tekke ve Şeyh bir çeşit dinsel klüp olarak halka daha özgün, bir ölçüye kadar aydın bir ortam sağlamıştı. Çağın bilimleri, müziği ve edebiyatını içeriyordu ([20]).

Anadolu'nun fethinde Horasan erenlerinin önemli rolü olduğu bilinir. Selçuklu ve Osmanlıların ilk dönemlerinde şeyhlerin, dervişlerin zaviyelerinin birçok köyün çekirdeğini meydana getirdiğini, bu dervişlerin ilk kolonizatörler oldukları belgelerle ispatlanmıştır.

Savaşçı dervişler ve onları izleyenler batıya akının öncülerini oluşturuyorlardı. Zaviyeler ileriye akının karakolları ödevini görüyor; yolculara, askerlere yatacak ve yiyecek sağlıyorlardı. Bunları doğrudan şeyhler ya da, bazı özel ayrıcalıklarla sultanlar ve emirler kuruyorlardı. Erken yüzyıllarda vakıfla birlikte kurulan zaviyelerde şeyhler ve dervişler yeni toplumun göçebeleri yerleştirme çabasının temsilcileri olarak görülmektedir. Zaviyelerin şeyhleri ve babaları ve onların mü-

ritleri tarım yapıyor, ahırlar, mescitler inşa ediyorlardı. Onların çevresinde halk yerleşmeye başlıyordu (21).

Sonra bu yerleşen tek tek kişiler değil, aşiret ve oymaklardı. Aşiretin ortak bir dinsel inancı, bir şeyhi, lideri vardı. Şeyhin bir zaviyesi ve yanında mescidi vardı. Aynı şekilde bir tasavvuf şeyhi olan Şeyh Hasan da Oner zaviyesinin başındadır. Bayat boyuna mensup bir oymak veya bir aşiretin lideridir. Savaşçıdır, göçebelikten yerleşik tarım düzenine geçmiştir. Onar Dede mezarlığındaki mezar taşları bunu ispatlamaktadır. Söylencelerdeki oğlu Şeyh Bahşiş'le «Ok atma yarışı» onun iyi bir okçu olduğu ve oymağındakilere savaşçılık eğitimi yaptırdığının kanıtıdır. Onar Dede Destanında Gügeyik'i batırması; «İreis'in gemisini kurtarması» olaylarını anlatan kıtalar, onun savaşçılığının günümüze değin yansımasıdır. Ayrıca liderliğini, «Sultan Onar» sıfatı en güzel biçimde anlatmaktadır. Aynı şekilde Onar köyü, Zaviye ile birlikte kurulmuştur. Zaten 13. satırda «bu vakfın cem-i yerleri On-Er dedikleri köyde vakidir.» denilmekte.

Bugün Oner Zaviyesinden iki yapı «Büyük Ocak ve Şeyh Bahşiş tekkeleri» olarak hâlâ yaşamaktadır. Her ikisi de kareye yakın dikdörtgen planlı 12 x 14 ve 15 x 17 boyutlarında, kırlangıç çatı tabir edilen çok kalın bindirme katıllarla yarı kubbeleştirilmiş damları ve damda penceresi bulunan ve çok sayıda direklerle desteklenmiş yapılardır. Kutsal sayıldığından biçimi bozulmamış, onarılarak günümüze değin korunmuştur (Res. 26 - 27). Bu vakfiye belgesiyle Oner zaviyesine verilen ONER köyü de resmen kurulmuş oluyordu, 1224 yılında, 13. satırda «Bu vakfın cem-i yerleri Oner dedikleri köyde vakidir...» denilerek köyün adı tescil edilmiştir. Oner zaviyesine vakfedilen arazinin belgede belirtilen (S. 18) güney hududunda «Uzun Tisrek» Orta Dirsek; doğruda «Kuyucak» Kuyular; kuzeyde «Tut Ağacı» Tutağaç adlarıyla bugün yaşamaktadır. «Nahum denilen mahal (S. 19)» ise «Çörek otu yetişen yer» anlamından hareketle, köyün batısında Gebük (Günyüzü) köyünün arazisi olduğunu sanıyoruz. Çünkü çevrede «Nahum» yani «Çörek otu yetişen yer» sadece burasıdır (S. 19).

«Gügeyik Köki»nin bir arazi adı değil de, yerleşme adı olduğu anlaşılmakta. Köyün güneyinde ve Orta Dirsek semtine yakın; köyün önündeki vadiyle birleşen bir başka vadinin başındaki bugün bağlık-bahçelik olan araziye Gügeyik denilmektedir. Ayrıca çevresinde «Gügeyikin Taş, Gügeyikin Başı, Gügeyikin Dere, Gügeyikin Tutlar...» gibi adlar alarak yaşamaktadır. Çevrede antik yapı kalıntılara, mezarlara rastlanmaktadır.

Onar Dede destanında da geçen Gügeyik'in çevrede kalan son Bizans köyü olduğu düşünülebilir. Herşeyden önce sözcüğün Türkçe ol-

madığı görülmekte. Büyük olasılıkla Yunanca «gegeike ge» veya «gegeigos - gedion» (Eski Topraklar veya Eski bir Çiftlik)» gibi sözcüklerden bozularak gelmiş olabilir. Olasıdır ki, Şeyh Hasan Oner, zaviyesine arazi vakfedildikten sonra, destanda belirtildiği üzere «Gügeyik'i batırmış» yani fethetmiş, ortadan kaldırmıştır.

Şeyh Hasan Oner'in zaviyesini kurduğu sırada, Onar köyünün yerinde Bizanslıların kalmadığı anlaşılmaktadır. Köy çevresinde bulunan Bizans sikkeleri ve 5-6. yy.'dan kalma yazıt parçalarından başka, en önemli Bizans kalıntısı 9. yy.'a ait olduğunu sandığımız «Mağara Kilise»dir (Res. 28). Büyük olasılıkla bir kaya mezarı ilkel bir biçimde oyulup büyültülerek, İkonaklasizmos döneminde (717-867 ibadet için hazırlanmış, değişik biçimlerde haçlar kazınmıştır. Ancak pek uzun süre kullanılmamıştır, kaba yontu halinde durmaktadır. Köyün önündeki 20'yi aşkın kaya mezarları ve diğer kalıtlardan zengin bir Roma yerleşmesine rağmen Bizans yerleşmelerinin 10. yy. başlarından itibaren zayıfladığı ve göçlerin başladığı düşünülebilir. Malatya'nın büyük olasıyla, Arapkir'e değin 915-917 yıllarında Abbasi devletinin gelir bütçesinde gösterildiği gibi, doğrudan doğruya halifenin vergi bölgelerinden olduğu ve 934 yılında Bizanslıların Malatya'yı yeniden ellerine geçirdikleri bilinmektedir ([22]). Şu halde Abbasiler bu bölgeyi ele geçirdiklerinde Bizanslılar geçici olarak terke zorunlu kalmış olmalıdır. Ancak Honigman'a göre 935'de «to Kharpezikion» thema'sı kurulmuş ve burası Arapkir'in 16 km. kuzey-batısında Kharpuzik'dir. Bu sınır kalesinin bir süre sonra öneminin azaldığı 952'lerde adının zikredilmemesinden anlaşılmakta ([23]). Zaman zaman bölgeye Arapların hücumları, aralıklı egemen oluşları herhalde geçici göçleri hızlandırmış olmalıdır. Sanıyoruz ki, çevreye Türk olarak ilk Şeyh Hasan Oner gelip yerleşmiş, çevrenin fethini tamamlamıştır.

Ancak Şeyh Hasan Oner hangi yollardan geçerek, oymağını getirip buraya yerleşmiştir. Kendisine ve zaviyesine toprak veren fakat vakfiye kopyasında adı yazılı olmayan Emir-i Azam kimdir? Hangi hizmetlerinden ötürü, bugün 200 haneli köyün arazisinin neredeyse yarısını oluşturan bu araziyi Şeyh Hasan Oner'e vermiştir? Bunların yanıtlarını kesin söylemek, hiç kuşkusuz olası değil. Ancak Onar Dede mezarlığındaki mezar taşları destanlar, söylence ve vakfiye kopyasının verilerini birleştirip, belirtilen zaman süresi içerisinde yorumlayarak, Şeyh Hasan Oner gerçeğini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

b — ŞEYH HASAN ONER'İN KİŞİLİĞİ VE ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLİŞKİLERİ

Oğuzlardan Bayat Boyu'na mensup olduğu anlaşılan Şeyh Hasan ONER, destan ve söyleyeceklerde belirtildiği üzere Horasan'dan gel-

miştir. 12. yy. sonlarında Horasan'dan kopup, İran üzerinden Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya kitleler halinde gelen Türkmenlerden olduğu kesindir.

Prof. F. Sumer'in araştırmalarında «16. yy. tahrir defterlerine göre Anadolu'da Bayat'lara ait 42 yer adı geçmektedir. Bayat yer adlarından çoğunun günümüze değin gelmiş olması, Bayat'ların Anadolu'nun fethine katılmış olduklarını gösterir ([24]),» demektedir. Şeyh Hasan Oner de boy damgası, destanları söylenceleri ve Vakıf kopyasıyla kesinkes bu yargının içindedir.

Belgenin gösterdiği tarihi gözönünde tutarak bir değerlendirme yaparsak, bu Türkmen Kocasının bir süre Irak'da kaldığı düşünülebilir. Belki bu yüzden uzun yıllar süren Türkmen - Kürt çatışmalarının dışında kalmıştır. Gerçekten, F. Sumer'in anlattıklarına göre Selçuklu emirlerinden Aksunkur ul Buhari'nin Basra'daki naibinin el-Bayatî nisbesi(?) taşıması ve Bağdat'ın Güneydoğusunda Tîb Çayı'nın kaynağına yakın bir yerdeki bir kalenin Bayat adıyla anılmasından, hakiminin Bayat beyi olduğu ve böylece bu bölgede Bayat'ların bulunduklarını göstermektedir. Bir kaleyi ele geçirip, o çevrenin bir süre hakimi durumuna geldiklerine bakılırsa, Bayatlar çok kalabalık ve aynı zamanda örgütlü bir oymak ve aşiretler olarak Horasan'dan gelmişlerdir. Ancak Irak ve El Cezire'de 13. yy. başlarından itibaren, ta 16. yy.'a değin Bayat adına rastlanmayışı da Bayat'ların bu bölgeden göçetmiş olduklarını kanıtlamaktadır ([25]). Bu arada da 14. yy.'da Şam Bayat'larından önemli bir şubenin Güneydoğu Anadolu'dan geçerek, Sivas'a yerleşmiş olduklarını Memluk kaynaklarınca gösterilmesi ([26]), Şeyh Hasan Oner'in oymağının önemini daha da arttırmakta ve Bayat'ların yüzyıl önceden Anadolu'ya girip, Malatya çevresinde yerleşmiş olduklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bayatlardan bazı kolların ise 14-15. yy.'da İran'a geri dönüp Şahların hizmetine girdiği de bilinmektedir ([27]).

Anlaşılıyor ki Şeyh Hasan Oner'in başında bulunduğu Bayat kabilesi Irak ve El Cezire Bayatlarındandır. Çeşitli nedenlerden bir süre buraya yerleşmiş ve hakimi bulundukları kaleden ayrılmış ve kuzeye doğru zorlanmış olabilirler. Şeyh Hasan Oner'in dinsel liderliğinin, şeyhliğinin Necef ve Kerbelâ'nın bulunduğu bu bölgede daha da olgunlaştığı söylenebilir. Hatta Hz. Muhammed'in soyundan gelen imamlardan birinden «Nasip, destûr» almış olabilir. Henüz elimize geçmeyen, ancak sahip olduğu söylenen Şeyhlik beratında ,soyunun Hz. Muhammed'e dayandırılması; bu tür bir ilişkiden ya da evlilik yoluyla akrabalık kurulmasından kaynaklanabilir.

Göçer halindeki bu Bayat oymağının Malatya'ya gelişini ise bir başka olaya bağlamak istiyoruz :

İbni Bibi'nin anlattığını göre halife Nasır Lidimillah (1180-1225) Moğol istilası korkusuyla 1222'lerde Anadolu Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad'a yardım istemek amacıyla Muhiddin bin El-Cezvi'yi elçi olarak gönderir. Sultan da, Malatya Emiri Bahaaddin Kutluğca (Baha-al-Din Kutlugshah)yı hertürlü donanımı yapılan 5000 kişilik bir kuvvetin başında halifeye yardıma yollar. Bu seçkin savaş kıtası Malatya'dan hareket ederek Harput, Amid (Diyarbakır), Mardin'den geçip Musul'a varmıştır. Ancak Erbil'de karargâh kurduğunda; halife Lidimillah'dan olası saldırılar için önlem alındığı ve Moğolların istiladan vazgeçmiş oldukları haberini alır. Bunun üzerine Selçuklu Subaşısı Kutluğca, Malatya'ya döner ([28]).

Anadolu Selçuklu devletinde sözü geçen beyler ve emirlerinden biri olan Bahaaddin Kutluğca, görüşlerinin isabeti, din ve inanç yönünden sağlamlığı ve cömertliğiyle tanınmış biriydi ([29]). Bunun içindir ki, büyük olasıyla Erbil çevresinde karşılaşmış olduğu bu Bayat Oymağı lideri ve şeyhi Şeyh Hasan Oner ile yakından ilgilenmiştir. Kendisi de bu göçebe Bayat Türkmen beyinden izzet ikram görmüş ve hatta duasını almıştır. Aralarında kurulan böyle bir dostluk ilişkisi sayesinde, ordusuyla dönerken birlikte egemen olduğu Malatya emirliğine getirmiş olabilir. Hatta emirliğine bağlı topraklarda, istediği yeri seçip Zaviyesini kurmasını arzu edebilir. Yani bir bakıma emir Kutluğca'nın konuğu ve aynı zamanda askeri gücü olduğundan yararlanılabilecek durumdadır.

Malatya kentinin Emirler tarafından «İkda» olarak değil doğrudan Sultan'a bağlı olarak yönetildiğini biliyoruz ([30]). Yani Emir kente kendisi sahip değil, Sultan'ın adına yönetmektedir. Onun içindir ki Vakıf kopyasında geçen S. 13... Mir-î Azam beledîsi ki?.. Belde'nin yüce Emiri; beylerbeyi, Zaviye Vakfını Sultan adına yapmış olmalıdır. Bu arada devlete asker olarak, vurucu güç olarak yardımcı olmuştur Şeyh Hasan Oner. Söylencelerde ve Onar Dede Destanlarında geçen «Mucizat-ı belli ey güzel atam / Kırk kulaç kemendin karaya atan / İreis'in gemisini kurtaran / İn ziyaret eyle Sultan Onar'ı» dörtlüğü de onun bir deniz savaşına katıldığının açık kanıtı olmalıdır. Yukarıdaki yorumlarımız doğruysa, Bahaaddin Kutluğca'nın emirliğinden gönderilen bir Türkmen beyi olarak bu savaşa katılmıştır. Olasıdır ki, «On Er»in komuta ettiği bir bölük savaşçısı vardı ki, «Sen bir er değil on ersin?» denmektedir söylencede. Yoksa tek kişinin on yiğidin gücüne sahip olduğu için değildir. Deniz savaşında gerçekten, donanma reisinin gemisini kurtarmışsa Şeyh Hasan, o savaşın kazanılmasında

büyük rol oynamış demektir. Bu savaşa Türkmen'lerin deniz askeri olarak katıldıklarını sanmıyoruz. Ama kıyıya yakın yerde komutanlık gemisinin düşman tarafından sıkıştırıldığında, karadan yetkin bir okçu birliğinin sayesinde kurtarılması, o dönem savaşları için kuşkusuz olasıdır. Onar Dede söylencelerinde oğluyla «ok atma yarışması» olayı, bu oymağın okçulukta ünlü olduklarını belirlemiş sayabiliriz. Şeyh Hasan ve Oymağı eğer 1222 yılında Malatya emirliği topraklarında konakladıysa, 1223 kışında Antalya emiri Mübarîzüddin Er-Tokuş ve Esedûddin Ayaz gibi beylerin komuta ettiği, Kalonoros (Alaiyye = Alanya) kalesinin alınmasına katılmış olması olağan sayılmalıdır. Sultan Alaaddin memleketin her yanından; Uç bölgelerden gelen askerleri deniz güçleriyle birleştirip kuşattığı kaleyi 2 ay içinde almıştı.

Gerek mezarlıktaki taşlarda kazınmış savaş araçları, gerek söylencelerde geçen kemend kullanımı okçuluk yarışları, bu Bayat oymağının ve liderleri Şeyh Hasan Oner'in savaşçı olduklarının açık göstergesi olduğuna göre; Selçuklu begleri ve sultanlarının bunlardan yararlanmaması söz konusu olamazdı.

Bilindiği gibi Konya İslâm Devleti, yani Anadolu Selçuklularının resmî dili Farsçadır. Hukuk dili ise, şeriatla ilgili olduğundan dolayı Arapçaydı. Vergi defterleri de Arapça tutulmuştur. Aslında Vakfiyeyi yapan Emirin, vakıfları yöneten vezirin ve ayrıca vakıflar kadılığı ve tanıkların adları da olması gerekiyordu. Amir-i Azam (beylerbeyi), Anadolu Selçuklularında askerî şeflerin, emirlerin en büyüğüdür. Her eyaletin baş kasabası askeri komutanın yönetim yeriydi; Türkçe Subaşı, Farsça Serleşker, Arapça Şahne, halk arasında Emir, Sahip Bey! adı verilirdi. Selçuklu Sultanlarının eyaletleri, her an görevden alabileceği subaşılar ya da beylerbeyleri tarafından yönetilirdi ([31]).

Herhalde Şeyh Hasan Oner ile Irak'da karşılaşıp, birlikte ülkesine götürmesine ve topraklarında birkaç yıl konup göçmesine izin veren Bahaaddin Kutluğca, bu vakfiyeyi vermiş olamaz. Ama belki vaadini yapmıştır; Şeyh Hasan Oner zaviyesini kurmak için arazi seçim hakkını tanımıştır. Bahaaddin Kutluğca, eğer Vakfiye belgesindeki tarih (S. 25) yanlışsız kopya edilmişse, 22 Nisan 1224 yılından 7-8 ay önce öldürülmüş olması gerekir. Çünkü Sultan Alâaddin merkezî otoriteyi sağlamlaştırmak için öldürttüğü 24 büyük emirden biriydi Bahaaddin Kutluğca ([32]).

Öyleyse bu vakfı yapan Esedüddin Ayaz'dır. Ayrıca Esedüddin Ayaz'ın 1223 yılı Alaiye Kalesi fethini gerçekleştiren komutanlardan olması; eğer Şeyh Hasan Oner'in deniz savaşında yararlık gösterdiği yorumu yerindeyse, birbirlerini zaten tanıyor olmalıydılar.

1225 yılında Sultan Alaaddin'in İç-İli (İçel bölgesi)ni fethedip buralara Türkmen'leri yerleştirmesinden sonra, Doğu seferi başlamış, ertesi yıl Eyyubiler ve Artuklu'lara karşı savaşlar yapmıştır. Kâhta ve Adıyaman'ı ele geçirmiş. Süvari komutanı Malatya Subaşısı Esedüddin Ayaz 1226 baharında 5000 kişilik birliğiyle Çemişgezek'i fethetmişti ([33]).

Öyle anlaşılıyor ki Esedüddin Ayaz, Sultan Alaaddin otoritesini sarsacak duruma gelen büyük beyleri ortadan kaldırdığı 1223 yılının ardından, Malatya Subaşılığına atanmış bulunuyordu. Ertesi yıl içinde Sivas, Malatya, Amasya kale ve surlarının yapımı ve bu kentlerin savunma onarımları gerçekleştirilmiştir. 1224'den 1226 yılının sonlarına değin Malatya çok hareketli olaylar yaşamıştır. Fırat boyu fetihlerini Sultan Alaaddin buradan yönetmiş ve Gaziye hatunla aynı yıl içinde burada evlenmiştir ([34]).

Demek ki Esedüddin Ayaz ilk atandığı yıl içerisinde, yani 1224 yılında bu vakfiyeyi, Oner Zaviyesi'ne vermiş ve Şeyh Hasan'ı da mütevellisi olarak atamıştır. Böylelikle Şeyh Hasan Oner başkanlığındaki Bayat Oymağı, bu zaviye çevresinde yerleşip, köyün özünü oluşturarak yerleşik düzene geçmişlerdir.

Destan ve söylencelerde geçen Şeyh Hasan Oner'in padişah ve ordusunu konuk etmesi de doğru olabilir. Ataf'lı Ali Kıran Dedenin söylenceyi anlatırken ısrarla, «Alaaddin Padişah? Alaaddin Padişah?» diye diretmesinden artık kuşku duymamak gerek.

Fırat boyu fetihleri sırasına Alaaddin Keykubat 1226 yılında Sivas, Arapkir üzerinden Malatya'ya gelmiş olmalı ki, bu karşılama ve ağırlama olayı gerçekleşmiş bulunsun.

Öyleyse iki yıl içinde bir orduyu ve atlarını besleyecek duruma gelmişti Oner Zaviyesi. Ama herhalde göçerlik yıllarından da varsıl bir ekonomik düzeye sahip bulunuyorlardı.

İsmail KAYGUSUZ

DİPNOTLAR

(*) Bu araştırmamızda geziye katılarak; fotoğraf, çizim ve estampajlarda büyük yardımları bulunan öğrenci arkadaşlara ve bizi evinde bir hafta konuk ederek köydeki çalışmalarımızı kolaylaştıran, Onar köyü PTT acentası görevlisi sayın Ahmet Toraman'a teşekkürü zevkli bir borç sayıyoruz.

1 — Bkz. İ. Kafesoğlu, Tarih Dergisi I (1949), s. 185.

2 — M. Özdoğan, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, İst. 1977, s. 63 : Bilâluşağı Mezarlığı - 050/29 (Ed. Fak. Prehistorya Ana Bilim Dalı arşivi)

3 — Walter Ruben - Çev A. İtil, Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken Sanat Abideleri, BELLETEN XII-45 (1948), s. 173-193

3a — Bkz. Doğan Kuban, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul - 1980, s. 61.

4 — Y. Durul, Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları, Ankara-1969, s. 28, Lev. 5.

5 — M. Önder, Konya Mezar Taşlarındaki Şekil ve Süsler, TED XII (1970), s. 5-18; Ilgın camisi pencere kanatlarındakiler ilk örneklerdir.

6 — Bkz. M. Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul-1970 s. 131.

7 — Bkz. F. Sumer, Oğuzlar, İstanbul-1980, Kaşgarlı Mahmut, Yazıcıoğlu ve diğer Türk boy damgaları listeleri.

8 — Bkz. F. Sumer, Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1952), s. 373-374; ayrıca bkz. ve karş. Besim Atalay, Kaşgarlı Mahmut-Divân-ü Lügat it Türk İst. 1939 I, s. 56; Tarih-i Fahrüddin Mübarek Şah, London-1927, s. 47; Reşidüddin, Câmiül Tevarih, Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kitaplığı nr. 1518, yapr. 126.

9 — Türk boy damgaları konusunda Anadolu'da yapılan tek özgün çalışma olarak bkz. A. Rıza Yalgın, Anadolu'da Türk Damgaları, Bursa-1943, Bayat Boyu damgaları : s. 70 nr. 21; s. 66 nr. 11; s. 35 nr. 3; s. 36 nr. 7; s. 39 nr. 11. Ayrıca bkz. Hermann Vary, Altürkischen Felseichungen in Nordost-Anatolien, Ural-Alteischer Jharbücher Band 40 Helft 1-2-Bochum (Çev. Hamit Z. Koşay, Kuzeydoğu Anadolu'da Kayalara Hakedilmiş Eski Türk İşaretleri, TED XI (1968), s. 27-32.

10 — Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, London-1968, s. 110-111.

11 — F. Sumer, Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV, s. 395.

12 — Bu belgeyi okuyarak, transripsiyonunu ve diğer epigrafik değerlendirmelerini yapan değerli arkadaşım Dr. Hüsamettin Aksu ve Dr. Nezihi Aykut'a içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

13 — Köyde yaşlıların anlattığına göre; yaklaşık yüzelli yıl önce köylülerin elinde bulunan Onar Dede'ye ait şeyhlik beratı, şecere, vakfiye belgesinin aslı ve diğer bazı eşyalar Arapkir eşrafından Küçük Hüseyin beye geçmiştir. Adı geçen kişi, İstanbul'da sarayda çalıştığından, köylülerin ricası üzerine imzalatmaya götürmüş. Ancak yaptığı bu işin karşılığı olarak köylüden istediğini alamadığı için hiçbirini geri vermemiştir. Yaptığımız araştırma ve soruşturma sonunda, Küçük Hüseyin beyin torunlarından sayın Asım Bayrak'ı bulduk. Sayın Bayrak, gerçekten 8-10 yaşlarındayken evlerinde bir sandık dolusu belgenin, zaman zaman saygıyla açılarak bakıldığı; okunduktan sonra yine aynı saygı töreni içerisinde kapatılıp, muşambalara sarılarak yerine yerleştirildiğini çok iyi anım-

sadığını anlattılar. Yine söylediğine göre, yaklaşık 50 yıl önce Malatya'dan gelen bir evkaf memuru bu belgeleri inceleyip, şecerede Şeyh Hasan'ın soyunun Hz. Muhammed'e ulaştığının yazılı olduğunu anlatmış.. Hatta sayın Bayrak, «bu emanetlerden şimdi sadece elimizde bir tas var; bu tas Hz. Muhammed'in kızı Fatima'ya vermiş olduğu çeyiz tası imiş!.. Diğerlerini bu evkaf memuru götürmüş, bir daha da getirmemiş.» diyerek, bu tasın da her türlü derde derman olduğunu, özellikle doğum sancısı çekmekte olan kadınların bu tasdan su içince yükünden çabucak kurtulduğunu uzun uzun anlattı...

14 — En son örneklerden biri için bkz. M. Çayırdağ, Kayseri'nin İncesu ilçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi, BELLETEN 174 (1980), s. 271-278.

15 — F. Köprülü, Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. VAKIFLAR DERGİSİ II, Ankara-1942, s. 18.

16 — F. Köprülü, ayn. makl. VAKIFLAR DERGİSİ II, s. 22-23.

17 — Geniş bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Süreci İçinde Türkiye (Bizanstan Tanzimata), İstanbul-1976, s. 153-157.

18 — Doğan Kuban, Türk İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, s. 162.

19 — F. Köprülü, ayn. makl. s. 13.

20 — Doğan Kuban, ayn. es. s. 163.

21 — Doğan Kuban, ayn. es. s. 152-153; bkz. ve karş. Ö.L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, 1. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, VAKIFLAR DERGİSİ II, Ankara-1942, s. 255-353.

22 — E. Honigman-Çev. F. Işıltan, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul-1970, s. 70-71.

23 — E. Honigman-Çev. F. Işıltan, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s. 72-74.

24 — F. Sumer, Oğuzlar, s. 222-223.

25 — F. Sumer, ayn. es. s. 233.

26 — F. Sumer, Bayatlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, s. 395.

27 — F. Sumer, ayn. es. s. 325.

28 — O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul-1971, s. 333-334 : İbni Bibi, 256-265.

29 — O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 341.

30 — Claude Cahen, Pro-ottoman Turkey, s. 239.

31 — Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi V, İstanbul - 1982, s. 2075, 2081; karş. Claude Cahen, ayn. es. s. 238.

32 — O. Turan, ayn. es. s. 341. vd.

33 — O. Turan, ayn. es. s. 348-351.

34 — O. Turan, ayn. es. s. 333; Fakat İbnü'l-Adim'in anlattığına göre, bizzat kendisinin nikâhını kıydığı el-Melikü'n-Nasır'ın kızkardeşi Gaziye Hatun, Alâüddin Keykubad'ın oğlu II. Giyaseddin Keyhusrev (1237-1246) ile evlenmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, Biyografilerle **SELÇUKLULAR TARİHİ - İbnü'l Adim Bugyetu't - Talep fi Tarihi Halep,** Ankara-1982, s. III - V.

ADDENDA :

Bu araştırma, 26 Mayıs 1983 tarihinde, Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Araştırma Sempozyumu toplantıları sırasında özet olarak sunulmuştur.

Konu ile ilgili saptadığımız yeni bilgiler ve bir malzemeyi aşağıda, araştırmayı destekleyici ek notlar olarak geçiyor ve numaraları verilen sayfalarla birlikte okunmasını istiyoruz.

S. 12; birinci paragrafın sonu :

... Orhun yazılarıyla Tatar-Türk damgaları arasında ilişki bulunduğunu ilk kez Prof. Melyoranski «Kul Tigin Anıtı (Pamyat Çest Kultekina)» adlı yapıtında ileri sürmüştür. Gerçekten de harf sayısı 37 (doğrusu 38) olan Orhun alfabesinin 16'sı damgalara benzemektedir. Damgaların çoğu basit çizgilerden ibarettir. İlkel çağlarda bunların anlamı olup olmadığı bilinmiyor. Ancak daha sonraları birçok damgaların kullanılan eşyalardan alındığı, onlara benzediği anlaşılıyor. Örneğin «Nal, kaşağı, anahtar, tarak, at gözlüğü v.s. (Osman Akçokraklı, Kırım'da Tatar Tamgaları (tıpkı basım), EMEL DERGİSİ, İstanbul - 1983, s. 171-176). Buna göre Onar Dede mezarlığındaki Bayat Boyu damgasının ilk işareti «altın oluk», ikincisi «Senek «üç çatallı dirgen», üçüncüsü ise «Tırnavuç (tırmık)» adını taşımaktadır.

Yine Osman Akçokraklı'ya göre, damgalara adını veren eşyaların büyük bir kısmı göçebelikte kullanılanlardır. Ancak yerleşik düzene geçildikte damgalar başkalaşmakta. Hatta bazı damgalarda esas şekil bir olduğu halde, konumunun değişmesi ya da üzerine bir çizgi eklenmesi, aynı kabile veya ocağın zamanla bir takım şubelere ayrılmasından ileri gelmiştir (Osman Akçokraklı, ayn. makl. gös. yer.).

S. 28 : İkinci paragraf :

Ali Rıza Yalman (Yalkın), Torosların Aladağ çevresinde Bayat adını taşımakta olan bir köyden şunları aktarmaktadır : «Ahmet Çavuşun söylediğine göre; Elgazi zade Hacı Bekir Bey adında biri yedi yüzyıl önce Bağdat'dan Şam'a gelmiş; bin çadırlık aşiretiyle Şam'dan Anadolu'ya girmiş. Beğendiği yerlere yerleşmişler... Nevşehir'de, Besni ve Adana'da bir köy ve Karaman'da ise bir mahalle bu aşirettendir. (A. Rıza Yalman (Yalkın), Cenup'da Türkmen Oymakları II, Ankara - 1977, s. 122)»

Eğer bu anlatılanlar kesin doğruysa, Şeyh Hasan Oner'in dahi bu büyük Bayat Türkmenleri kitlesiyle gelmiş ya da bunların öncüleri durumunda olma sı usa yatkın gelebilir.

S. 25 ve 30 :

Son günlerde Gügeyik semtine yakın bir tarlada bulunan bir ok ucu (Res. 29) üzerine kazınmış işarete de Bayat Boyu damgasının bir çeşitlemesi gözüyle bakıyoruz. Ayrıca tek örnek olmakla birlikte Şeyh Hasan Oner'in başında bulunduğu oymağın, söylence ve destanlarında anlatıldığı ve mezar taşlarında betimlendiği üzere, savaşçı ve iyi okçular olduğunu destekleyebilir.

SUMMARY

Evidence, which we obtained during the research about Onar Village, at Arapkir of Malatya, proves that the site has been inhibited for 5-6 thousand years. We had to treat the remains around the village, the ceramics found on the surface, and the other documents in three phases. The first phase, that is to say, the sources about the findings and the cultural past of the village which is nearest to our epoch are composed by the cemetery of Onar Dede, legends and sayings about the establishment of the village, and the document related to the inalienable pious Foundation (wakf) of Sheikh Hasan Oner's zaviye (cell), dating from the beginnings of the 17th century.

We find that Sheikh Hasan Oner, who has been venerated as a Muslim Saint, and the first colonists from his phratry are burried in the cemetery of Onar Dede. People, who lived in the village, sanctified the cemetery beginning form an early date and protected it within a wall, which obstructed the cemetery's usage during the later periods, so that it survived with its untouched oak and mastic trees of hundreds of years and with its original grave stones. In the cemetery there are grave stones very elaborately treated, both frontally and reversely, though some of them have different forms: the shape of bastions in the upper parts and alligned teeth on the both side of a groove in the middle; Solomon's seal (mühr-ü Süleyman) in hexagonal or octagonal forms; star and sun designs; vertical lines and dots in definite numbers; and co-centrcial equilateral triangle forms are common features.

Like hatchet-dagger-cane, and plow-yoke-cattle stick in reliefs farmer, soldier and sheikh symbols are also treated on both sides of a grave stone.
A stylized portrait is depicted on the front side of an another one. Except a few, all the grave stones have only the epitaph "Allah" on them. The most important grave stone of all is the one which the seal of Bayat Tribe, composed of a few Orhun letters, is inscribed.
Thus, we undoubtfuly deduct that Sheikh Hasan Oner, the colonist of the village, was a Turcoman chief connected with Bayat Tribe.

Onar Dede epics which survived through generations by having been spread from mouth to mouth, are two folkloric poems; one composed of ten verses with lines of eleven syllables and the other with six verses.
By the way of exalted extraordinarities, both of them are narrations about the place where Sheikh Hasan Oner came from, his settlement in that site, and his deeds; these hymns are in the form of poetical legends. The legends about Onar Dede tells that he was an Urumian Saint from Horasan, that he

came and settled here by himself, went through a period of a severe trial in a cave, that by his curses he annihilated a heretical village, named Gügeyik, which teased him; that he entertained a Sultan with three thousand cavalries and three thousand infantries, that he charged all of them by only one dishful foods which never finished and by a bagful of barley, and that the Sultan who was very pleased with this entertainment donated a territory to Onar Dede. Besides, how he established the dervish convent (tekke), how he competed with his son Sheikh Bahshish to work miracles; and how he saved a captain (of a fleet) by his lasso of fourty fathoms in a naval battle, are also mentioned.

Our knowledge about Sheikh Hasan Oner becomes sounder and also the formation of his historical identification becomes possible through the document of the inalienable pious foundation. The inalienable pious foundation was devoted to the vaziye of Sheikh Hasan Oner by the Great Leader (Mir-i Azam, Beylerbeyi) of the region in 1224, during the regin of Alâ'al-Din Kay-Kubädh, who was a Seljuk Sultan. Like the name of the village itself, territorial names in the in alienable pious foundation have reached us without any change or with some slight modifications. Thus, the inscription related to the exact date of the inalienable pious foundation helps us comment on our subject if we take into consideration the deductions of the legends and epics about Sheikh Hasan Oner, the position of the region at that time, and the historical events.

It is clear that Sheikh Hasan Oner was not only a Sufist but he was a chief of Bayat Turcoman's phratry, and a capable leader who joined wars and naval battles as well as he was employed by Seljuk Sultans. It is probable, the territory was denoted to the zaviye of Sheikh Hasan Oner for the purpose of educating his phratry and his disciples, providing their works and their foods and fulfilling his piety as a sheikh.

That is to say that ONER Village, which was established around a zaviye 760 years ago, survived as ONAR Village and retained greatly its characteristic features, its traditions; and it neither changed its proper place nor annihilated in spite of all the historical disasters, rebellions and other social ups and downs.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları

- **Eski İstanbul Arabaları**, Çelik Gülersoy,
- **Turing**,
- **İstanbul Planı**,
- **Saint Sophia Museum**, Feridun Dirimtekin
- **Lâle ve İstanbul**, Çelik Gülersoy,
- **Yeni Cami Hünkâr Kasrı**, Erdem Yücel,
- **Amucazade Hüseyin Paşa Yalısı**, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Sedat Hakkı Eldem,
- **Boğaziçi Koruları**, Erdem Yücel, Çelik Gülersoy,
- **Galata Mevlevihanesi**, Can Kerametli,
- **Yıldız Parkı ve Malta Köşkü**, Çelik Gülersoy,
- **Eski Şark Eserleri Müzesi Kataloğu**,
- **İstanbul Indiscret**, Willy Sperco,
- **Yıldız ve Emirgân Parkları ve Köşkleri**, Çelik Gülersoy,
- **Pembe Serâ'nın Hikâyesi**, Çelik Gülersoy,
- **Türk ve Yabancı Resminde İstanbul**, Prof. Nurullah Berk,
- **Didyma Führer**, Prof. Dr. R. Naumann,
- **Konya Rehberi**, Mehmet Önder,
- **Führer Durch Göreme**, Sigrid und Hartmut Geerken,
- **Guide D'ephese**, Sabahattin Türkoğlu,
- **Pergamon Archaeological Guide**, Dr. Wolfgang Radt,
- **Pergamon Archaelogischer Führer**, Dr. Wolfgang Radt,
- **Etnografya Müzesi Rehberi**, Osman Aksoy,
- **Serpuşlar**, İzzet Kumbaracılar,
- **Son Devir Bizans Mimarisi**, Prof. Dr. Semavi Eyice,
- **Turkish Embroideries**, Macide Gönül,
- **Müzeler ve Müzeciler Bibliyografyası**, Sümer Atasoy.

Şişli Meydanı 364 İstanbul, Tel : 146 70 90